

Kuzey Orta Anadolu İskân Tarihinden Bir Kesit: Nahiyeden Köye Aştakul¹

A Section From North Central Anatolia Settlement History: From Nahiye to Village of Aştakul

Araştırma Makalesi – Research Article

Murat ALANDAĞLI

Hakkari Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

muratalandagli@hakkari.edu.tr, ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-5136-4910

Öz

Aştakul, günümüz idarî taksimatına göre Çorum İline bağlı Ortaköy ilçesinin bir beldesi konumundadır. Çekerek ırmağının adeta ikiye böldüğü Geldiklan (Geldi-gelen) Ovasını takip eden Çorum ile Amasya arasındaki yol güzergâhında yer almaktadır. Hemen kuzeyinde 4, 5 km uzaklıkta bulunan Ortaköy'deki Hitit dönemi ören yeri bölgenin oldukça köklü bir geçmişe dayandığının işaretidir. Ticaretin yoğun olduğu yol güzergâhı veya liman kenti değil de bir Orta Anadolu iskân merkezi olması bakımından benzeri pek çok bölge gibi tarihi tetik edilmemiştir. Tarihsel olarak XIII. yüzyıla kadar geriye giden köklü mazisi, Osmanlı İmparatorluğunun askerî, idarî, malî ve sosyo-kültürel gereksinimlere dayalı kayıt sistemi sayesinde nispeten aydınlatılabilir. Bu bakımdan ilk olarak XV. yüzyıl ile XVI. yüzyıla ait tahrir defterleri sayesinde çevresindeki köylerin merkezi konumundaki bir nahiye olarak karşımıza çıkmaktadır. Akabinde Celalî isyanlarının darmadağın ettiği bölgelerden biri haline geldiği, köy olarak XVII. yüzyıl kayıtlarında yer almasından anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılda siyasî, sosyal ve ticarî amaçlarla yapılmış kimi iskân faaliyetlerinin bir bakıma Aştakul'un yeniden toparlanmasına ve tekrar etkin bir hüviyet kazanmasına yol açtığı görülmektedir. Nitekim Karadağ ve Alandağ eteklerini yurt edinen aşiretlerin pazargâhı, hafta pazarı, olma vasfını bu sayede kazanmıştır. Fakat güneyinde Amasya, Çorum ve Tokat istikametindeki işlek yollara yakın Çay köy ile kuzeyinde çok daha köklü ve zengin bir iskân merkezi olma vasfına haiz Ortaköy Aştakul'a XVI. yüzyıl dünyasındaki görkemli günlere dönme fırsatı vermez. Dolayısıyla giderek büyüyen bu iki merkezin arasında zengin tarihsel izlerin ışığında sıradan bir köy olarak uzun tarihsel süreçte yol almaya başlar. Çalışma, Aştakul'un eldeki tarihsel kaynak dahilinde XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar geçirmiş olduğu kendine has dün kurgusunu ortaya çıkarmayı ve bu bakımdan hem mikro boyutta uzun erimli çalışmalara örnek olmayı hem de Orta Anadolu tarihine dönük çalışmalara eklemlenmeyi amaç edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Aştakul, Alandağ, Ortaköy, Karadağ

Abstract

Aştakul, is a town of Ortaköy, which is a district of Çorum, according to today's administrative division. It is located on the road, which is a route between Çorum and Amasya, follows the Geldiklan Plain, is almost divided by the Çekerek River. The Hittite period ruins in Ortaköy, which is approximately 4.5 km to the North of Aştakul, is a sign that the region has a deep-rooted past. It is not a road route where trade is intense or a port city. Aştakul is like many similar regions, its history has not been triggered in terms of being a center of settlement in Central Anatolia. Historically its deep-rooted past, which goes back to the 13th century, can be relatively illuminated thanks to the Ottoman Empire's registration system, which was based on military, administrative, financial and socio-cultural needs. We appears as a township, which is the center of the surrounding villages thanks to the cadastral registers, name ise Tapu Tahrir, from XV. to XVI century. Afterwards, it became one of the regions where the Celali revolts were shattered, as a village, it is understood from the fact that it is included in the records of the XVII century. It is seen that some of the resettlement activities carried out for political, social and commercial purposes in the 19th century, in a way, led to the recovery of Astakul and to gain an influential identity again. As a matter of fact, it gained the qualification of being the market place, bazaar, of the tribes that made the hillside of Karadağ and Alandağ their home. However, Çayköy, which is much closer to the

¹ Bu çalışma, hayatımdaki ilkleri şekillendiren ilkökul öğretmenim Talip ARÇOK'a atfen kaleme alınmıştır.

much used road of Amasya, Çorum and Tokat in the south, and Ortaköy, which is a much more deep-rooted and rich settlement center in the north, does not allow to keep alive the glorious days in the world of 16th century. Therefore, in the light of rich historical traces between two growing centers, which are Çay and Ortaköy, it begins to make its way through the long historical process as an ordinary village. This study is based on the historical data of Aştakul in the from 15th. to the 20th century. It aims to reveal the unique fiction of case history that it has lived through until the 19th century, and in terms of being an example for long-term studies at the micro level and to be articulated with studies on the history of Central Anatolia.

Keywords: Çorum, Aştakul, Alandağ, Ortaköy, Karadağ

Giriş

Ülkemizdeki şehir tarihi çalışmaları genellikle Jim Dyos'un kategorize ettiği şekliyle İngiltere'deki çalışmalara benzer. Onun, kent tarihçiliğine dönük cevaplanması zor kimi sorular ile birlikte işe, yol ağı, nüfus hareketliliğine sahip belirli veya orta büyüklükteki kentlerin çalışıldığı şeklindeki saptamaları hakikaten Türkiye akademiyasının bu alandaki literatürünü karşılar.² Elinizdeki çalışma, Dyos'un sıraladığı sorulara cevap mahiyetinde olmamakla birlikte, Türkiye'deki sancak bazlı çalışmaların³ dışında şehir çalışmalarına çok daha uzun erimli ve pek çok kaynağın kullanımını esas edinen farklı bir metot denemesinin ürünüdür. Örnek olarak ise Suraiya Faroqhi'nin "*terra incognita*" şeklinde tarif ettiği Anadolu'daki "*meçhul topraklar*"dan⁴ biri olarak görülen "*Aştakul*" alınmıştır. Faroqhi'nin belirttiği üzere çalışmalarda yer alan dün kurgusu, kentten bakışla şekillenen dönem kaynaklarının ürünüdür. Bu bakımdan hakikatte nelerin olup bittiğini tam olarak görebilmek güçtür.⁵ Dolayısıyla arşiv malzemesinin el verdiği ölçüde Aştakul'un dün algısına dair bir metodik yaklaşım çalışmanın temel gayesini oluşturmaktadır.

Kelkit ve Yeşilirmak vadilerini takiben döneminin hafif kıvrımlı doğu-batı ticaret yolu güzergâhında Karadağ ve Alandağ yükseltilerinin kesişimindeki Şapınova'da⁶ yaşamış Hitit Kralı II/III. Tuthaliya ile Kraliçe Taduhepa⁷ Aştakul topraklarından geçti mi bilinmez? Fakat döneminin meraklıları⁸ olduklarını bildiğimiz seyyahların, Aştakul'dan geçmedikleri kesindir. Şüphesiz Aştakul, ne deniz kenarında önemli bir liman kenti ne de işlek askerî veya ticarî yolların kesişiminde yer alıyordu. Ortaçağ'ın en önemli seyyahı Marko Polo'yu, geniş gezi ağı ve gittiği yerlere dair derin bilgileri bakımından geride bırakan İbn-i Battutâ⁹ ve devamında Yeniçağın eğlenceli seyyahı Evliya Çelebi'nin¹⁰ uğrak mekânlarından biri olmaması belki bu şekilde izah edilebilir. Fakat bugün, Çorum ya da Alaca'dan Ortaköy ve oradan Amasya ile Tokat'a seyreden yolları kullananların muhakkak gördüğü tipik bir Orta Anadolu yerleşkesidir. Aştakul'un bu istikameti kullananlar ile kasabayı ortadan ikiye bölen yoldan geçerken görülen meraklı gözlerle sahip yerlilerinin pek çoğunun bilmediği oldukça zengin bir tarihi vardır. Tarihsel geçmiş ve belge zenginliğine rağmen Aştakul'a, Oktay Özel'in Amasya ve çevresinden hareketle Anadolu kırsalındaki çöküntüyü ortaya koyduğu oldukça önemli eseri¹¹ ile Adnan Gürbüz'ün Amasya temalı tez ve çalışmaları¹² istisna tutulur ise akademik olarak değinilmiş değildir. Bir bölgedeki Osmanlı siyasî, ticarî ve sosyo-kültürel tarihinin bütüncül bir

² H. Jim Dyos, "Agenda for Urban Historians", *The Study of Urban History*, (Ed. H.J. Dyos), 1971, s.1-3, 42-44.

³ Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S.I, 2003, s.267-286.

⁴ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim: 1590-1699", (Ed. H. İncalcık-D.Quataert), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (Çev. Berktaş-Andıç-Alper)*, C.II, İstanbul, 2004, s.698, 699.

⁵ "Suraiya Faroqhi İle Türk Şehir Tarihi Üzerine", (Hz. Ç.Çakır-E. Ceylan, vd.), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* C.III, S.VI, 2005, 452.

⁶ Günümüzde Çorum'a 53 km. uzaklıktaki Ortaköy'de bulunmaktadır

⁷ Aygül Süel-Mustafa Süel, "Bir Hitit Şehrinin Keşfi: Ortaköy-Şapınova İdentifikasyonu (Özdeşleşmesi) İle Hitit Coğrafyasındaki Değişiklikler ve Yenilikler", *AÜDTCF. Arkeoloji Dergisi*, Anadolu, Ek Dizi III, Ankara, 2019, s.300

⁸ Aysel Kaya, *Almanca Seyahatnamelerde Osmanlı Şehirleri 1850-1912*, İstanbul, 2021, s.25

⁹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, (Çev. A. S Aykut), 2020, s.XXIII

¹⁰ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya, Kayseri, Şam, Urfa, Maraş, Sivas vd.*, C.III, I. Kitap, (Haz. S.A. Kahraman-Y. Dağlı), 2012, s.269.

¹¹ Oktay Özel, *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia, Amasya 1576-1643*, Brill, Leiden, Boston, 2016, s.36,38, 50-54,67,75.

¹² Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, AÜSBE., Doktora Tezi, Ankara, 1993; aynı yazar "1576 Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rûm'a Göre Amasya Sancağı'nda Haremeyn'e Yapılan Vakıflar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5, 1990, s.253-262.

resmini ortaya koyabilmek, işlek veya canlı sahalar kadar Aştakul gibi nispeten sönük sahaların da tetkiki ile mümkün olabilir. Dolayısıyla XV. yüzyıldan XX. yüzyıla Amasya'nın henüz tamamlanmamış çok yönlü fotoğrafına eklenmek ve sıradan bir Orta Anadolu kasabasının zengin tarihsel arka planına ışık tutmak bu çalışmanın iki önemli esasını oluşturmaktadır.

Aştakul'un bir yer adı olarak isimlendirilmesi hakkında "aş" ve "takul" kelimeleri üzerinden sürdürülen bir izah var ise de bu konuda maalesef henüz sarıh bir bilgiye sahip değiliz.¹³ Kelimenin Çorum ağzı sözlüklerinde "Bir çeşit elma" olarak da anlamlandırıldığı görülmektedir.¹⁴ Ayrıca "avul" kelimesi yaylak ve kışlak arasında gidip gelen aile ve sülalelerin sonradan kümelenedikleri "köy" anlamında kullanılmıştır.¹⁵ Hüseyin Hüsameddin, Elvân Çelebi Nahiyesi'nin Tanun-özü ve Mecidözü isimli iki kazasının olduğunu belirtir. Ona göre Mecitözü'nün güneyinde bulunan ve eski kayıtlarda "üstâcoğlu" olarak yer alan Aştakul kaza merkezidir.¹⁶ Fakat ilk dönem Amasya sicillerinden hareketle onun bu ifadesi teyit edilememiştir.¹⁷ Fakat tarihsel geçmiş ve kökene dair bazı ipuçlarına erişmek maksadıyla Elvan Çelebi'nin işaret ettiği Ustacoğlu/Ustacalu oymağına kısaca bakmak gerekmektedir. Ulu Yörük teşekkülüne mensup Ustacoğlu/Ustacalu Türkmenleri Sivas, Amasya ve Tokat havalisini yurt edinmişlerdi. Oymağın "Ustaca" veya "Usta Hacı" olması muhtemel boy beyinden bu ismi almış olması olasıdır. 1500 yılında 200 atlı ile Şah İsmail'e katılan ve Çaldıran'da Safevi ordusunun sol kanadını yöneten Mirza Bey oğlu Muhammed Bey Ustacalu'dur. Faruk Sümer, Safevi Devleti'nin kurulması ve gelişmesinde etkin rol oynayan Türkmen oymakları içerisinde Ustacaluları da sayar.¹⁸ Oruç Bey ise tarihinde Ustacalu ve Bayat Türkmenlerinin Şah İsmail nezdinde farklı bir yerde olduklarını kaydetmektedir.¹⁹ Ustacalu Türkmenlerinin bir kısmı Şahkulu (ö.1511) isyanına katılmış ve Şah İsmail tarafından sancakla onurlandırılmıştır.²⁰ İran'ın Çukur Sa'id eyaletinin Halhal, Tarum, Nahçıvan ve Horasan gibi farklı havalilerini yurt edinmiş Ustacalulara zamanla bölgedeki diğer oymakların bakışı değişmiştir. Nihayet Tekelü, Dulkadrlü, Şamlu ve Rumlu oymakları ile arasında gerçekleşen muharebeyi Ustacalular kaybetmişlerdir.²¹ Ezcümle döneme ait anlatıdan hareketle Aştakul'un, Şah'a meyleden Ustacalu Türkmenlerinin Orta Anadolu'da kalmış veya yurt edinmiş bir kolunun yerleştiği iskân mahallerinden biri olduğu düşünülebilir.

Arkeoloji, bir iskân mahallinin yazılı kayıtlarının olmadığı dönemlere ait tarihsel serüveni ortaya koymamızda önemli bir role sahiptir. Varsa farklı medeniyetlere ait kent katmanlarına ancak bu vesileyle erişebilir. İskân mahallinin tarihsel süreklilik ve derinliği kadar, üzerinde oluşmuş kültürel zenginlikleri arkeoloji açığa çıkarır. Haliyle arkeolojik kazıların iklim, demografi, iskân ve iktisadî olarak yazı öncesi dönem ile sonraki dönem arasında bir bağ kurmamıza fırsat verdiğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan Aştakul'un iskân geçmişi hakkında ilk olarak "kent arkeolojisi"ne bakmak gerekmektedir.²² Hitit coğrafyasında olmasına rağmen bu döneme ait bir ören yeri Aştakul'da tespit edilmiş değildir. Ancak yakın zamanda Aştakul'un Bahçelievler Mahallesi, Öz Mevkii'ndeki bir taşınmaz "Roma Yerleşmesi" vasfıyla III. derecede arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiştir.²³

¹³ http://corumortakoy.blogspot.com/p/blog-page_66.html, (Erişim Tarihi:02.03.2022)

¹⁴ İbrahim Gösterir, *Örneklî-Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü*, Çorum, 2015, s.21

¹⁵ Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara, 2001, s.71

¹⁶ "kayıtlardaki "el-kâdı bi-medînetü'l-Aştakul", Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi C.I.* (Sad. A. Yılmaz-M.Akkuş), Ankara, 1986, s.320.

¹⁷ 1 numaralı Amasya Şer'iyye Sicili Hicri 1034-1036, Miladî 1624-27 tarihlidir. *Şer'iye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul, 1988, s.170

¹⁸ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Güven Matbaası, Ankara, 1976, s. 18,19,44,45.

¹⁹ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, Çeviri ve Notlar. Tufan Gündüz, İstanbul 2014, s. 32-33

²⁰ Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Velî (1481-1512)*, çev. N. Öztürk, İstanbul 1997, s.53. Sümer, 1976:160.

²¹ Sümer, 1976:140, 144.

²² Numan Tuna, "Kent Tarihleri ve Arkeolojik Kaynaklar", *Kent Tarihçiliği, Kent Tarihleri Atölyesi, 5-6 Mart 1994*, İstanbul, 1994, s.141-143.

²³ "Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 10.06.2021 tarih ve 1310'nolu kararı", <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/87799,1310-corum-ili-ortakoy-ilcesi-asdagul-beldesi-bahceli-.pdf?0> (13.03.2022)

Orta Karadeniz’de Yeşilirmak havzasında bulunan Amasya’ya Müslümanlar ilk olarak Emeviler döneminde yönelmişlerdir.²⁴ Fakat bölge esas olarak Selçukluların Artuk Bey ve Ahmed Gazi²⁵ öncülüğünde yürüttükleri fetih hareketleriyle ele geçirilmiştir. Bu dönemde Bizans-Selçuklu öncü sınırında yer alan sahalar, Batı’ya yönelen konargöçerlere yurt olmuş ve böylece Anadolu’daki ilk yerleşim örüntüleri şekillenmiştir.²⁶ Selçuklu Emiri Pervane’nin ölümünden sonra pek çok Saru Saltuk dervişi de Kırım, Sinop üzerinden Tokat ve Amasya’ya gelmiştir.²⁷ Konargöçer unsurun bölgeye dönük tazyiki sonucu Sivas, Develi, Niksar, Zamantı, Kayseri ve Amasya’da Danişmendli Beyliği kurulmuştur.²⁸ Amasya’nın idarî olarak merkezî olduğu bu saha, Mustafa Akdağ’ın tespitine göre Sinop ve Malatya’yı da kapsamaktadır.²⁹ Zamanla havzadaki yoğun konargöçer Türkmenler ile Selçuklu idaresi arasında giderek tırmanan anlaşmazlıklar peyda olmuştur. Artan gerginlik, Moğol istilasında Anadolu’ya gelmiş ve Amasya’nın Çat köyüne yerleşmiş Baba İlyas zamanında patlak vermiştir. Konargöçerler, kendilerine uygun tasavvufî bir yaklaşım geliştiren bu dervişi, adeta Selçuklu baskısından kurtuluşun işareti olarak görmüşlerdir. Çok geçmeden tahsildarların adaletsiz davrandıklarını iddia ederek isyan başlatmışlardır.³⁰ Türkmenlere farklı bir dünyayı resmeden Baba İlyas’ın liderliğindeki bu hareket, Gürcü ve Frank askerlerinin bulunduğu sayıca üstün Selçuklular ile Malya Ovasında yapılan savaşla son bulmuştur.³¹ Ancak Anadolu’daki ilk gayr-i sünni hareketin temelini oluşturması bakımından bu hareketin, tesir ve tazyikinin sonlandırılmadığı da bilinmektedir.³²

Tam olarak kuruluş tarihi bilinmese de XI. yüzyılda Danişmend Gazi’nin Amasya ve Tokat bölgelerindeki fetihleri sırasında Aştakul ve havalisinin ilk kez sistemli bir akına maruz kaldığı düşünülebilir. Bu bakımdan “*Aştakul diye ma’rûf büyük nehre kadar uzanır*” şeklindeki ibareyi barındıran Danişmend Gazi’nin oğlu Halifet Gazi’nin Amasya’daki Medrese Vakfiyesi oldukça önemlidir.³³ Bu vakfiyeden hareketle Aştakul’un iskân geçmişinin XIII. yüzyıla dayandığı³⁴, bugünkü yerleşim yeri veya yakınında konumlanmış ve Çekerek Nehri’ne kadar uzanan bir çiftliğinin olduğu anlaşılmaktadır.³⁵ Diğer taraftan Aştakul’un günümüzde sahip olduğu konumu esas alındığında Anadolu’daki iskân mahallerinin oluşma şekil ve aşamalarının dışında bir örnek olduğu söylenebilir. Nitekim ne bir sefer, hac ve bölgesel ticaret yolu güzergâhına ne de derbent, han, zaviye, kervansaray ve kale şeklindeki iskâna esas etkenlere rastlanmaktadır.³⁶ Özellikle fetih için tesis edilen ve askeri garnizon olarak kullanılan, sonraları iskân mahallerine dönüşen kale yapısının³⁷ olmayışı ve nispeten ovalık olarak görülebilecek bir mıntıkada yer alması oldukça düşündürücüdür. Aştakul’un tahminen

²⁴ Besim Darkot, “Amasya”, *İA*, C.I, s.392-396, İstanbul, 1940; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s.332-380.

²⁵ Osman Turan *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Ankara, 2014, s.14,41.

²⁶ Koray Özcan, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmesi: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları (ve Evrimi)”, *Bilig*, Kış 2006, S.36, s.207,213.

²⁷ Mikâil Bayram, “Danişmend Oğulları’nın Dini ve Millî Siyaseti”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.131, 2005, s.143,144

²⁸ Sefer Solmaz, “Danişmend Gazi’nin Anadolu’ya Gelişi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, S. 14, s.231.

²⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, C.I, 1243-1453, 1974, s.82,83-89,90; Akdağ’ın düşüncelerinin Danişmend Gazi Vakfı Vakfiyesine dayandığı düşünülebilir. Nitekim Vakfiyede Tokat, Malatya, Niksar’ı kapsayan bir çevreleme yapılır. VGMd.581-1, s.349, No:351, T.560 (1164-165)

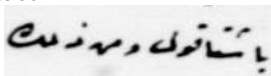
³⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Baba İshak” *DİA*, C.IV, İstanbul, 1991, s.369.

³¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı, Aleviliğin tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksinin Teşekkülü*, İstanbul, 2011, s.135-145.

³² Ahmet Yaşar Ocak, “Baba İlyas” *DİA*, C.IV, İstanbul, 1991, s.368.

³³ M.C.Şehabeddin Tekindağ, “İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I.”, *Türkiyat Mecmuası*, 1971, C.16, s.134-140.

³⁴ “Vakfiyede Amasya çiftliklerinden biri olarak tarif edilen ve hududu Mandıras otağı, Bandıkudus/Bandıkırus? köyü, Badanos Çiftliği ve Aştakul nehri şeklinde çizilen Gücüd çiftliğinin atfları içerisinde geçer, VGMd.581/II, Sıra:351, s.349, T.560

³⁵ VGMd.640, s.37, No:46, T.622 (1225-26), Amasya’da kâin Halifet Gazi Vakfının iş bu sûret-i evkâfın 12 Haziran sene 332 tarihli kararına tevfiğân 30 Şevval sene 334 târihinde sudûr iden irâde-i ‘aliyye mûcibince kayd olunmuştur.

³⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, (Çev. N. Kalaycıoğlu), İstanbul, 2011, s.59-89.

³⁷ Baykara, 2001:73.

iki, üç kilometre güneydoğusunda Çekerek Irmağı'na yakın ve hafif engebeli bir mıntıkada, Hâce Sultan tekke, türbesi bulunmaktadır. Önceleri bölgenin ziyaretgâhlarından biri olan bu tekke, türbeye ait birtakım mezar taşı ve yapı kalıntılarının yakın zamana kadar ayakta olduğu yerel hafızaca bilinmektedir. Amasya'nın Darü's-selam Mahallesi'nde Taksimönü mevkiinde de Hâce Sultan tekkesi ve ona ait olabileceği düşünülen türbesi bulunmaktadır. Hüseyin Hüsameddin'in aktarımından Sultan II. Bayezid'in Amasya valiliği sırasında "*Hâce-i Sultanî*" olan tüccar taifesinden Şemseddin Ahmed Çelebi'nin zaviye, misafirhane ve mutfak inşa ettiği anlaşılmaktadır. Haliyle her iki tekke, türbe arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Aştakul'a ait incelediğimiz Tahrir defterlerinde bu tekke, türbeye ait herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Dolayısıyla bu tekke, türbenin tarihsel geçmiş ve kuruluşu hakkında malumata sahip değildir.³⁸ Ancak Aştakul'daki Hâce Sultan tekke, türbesi akıllara Anadolu ve Rumeli'de tekke, zaviye tarzı iskân mahallerini getirmektedir. Öyle ki Barkan'ın oldukça açık bir şekilde işaret ettiği üzere derviş, şeyh ve erenlerin tekke, türbe ve zaviyeler açarak iskâna esas olacak ana mekânın belirlenmesinde etkin rol oynadıkları bilinmektedir. Bu yaklaşım dahilinde Aştakul'un Güneydoğu'dan Geldiklan Ovası ve Çekerek Irmağını takiben Batıya seyreden yol güzergahında bulunan bu tekke, türbenin ilk iskân mahalli olabileceği düşünülebilir. Haliyle Celali isyanlarından sonraki dönemde Karadağ eteklerinde tekkenin kuzey batısındaki bu günkü mıntıkasının ise ikinci iskân mahalli olduğu söylenebilir. Aştakul şayet bu tarz bir iskâna konu değil ise, o zaman XIII. yüzyıla dayalı yerleşiklik durumu nasıl izah edilebilir? Bu hususta Cengiz Orhonlu'nun "*pazar ve değişim mıntıkası*"³⁹ ile Tuncer Baykara'nın "*geçim imkânlarının elverişli olması*"⁴⁰ şeklindeki izahları ipucu olarak irdelenebilir. Nitekim ileride değinileceği üzere Aştakul, Karadağ ve Alandağ eteklerindeki kimi iskân mahallerinin adeta merkezinde yer almakta ve bu bakımdan pazar yeri olma potansiyelini bünyesinde barındırmaktaydı. Ayrıca iklim, bitki örtüsü ve arazi yapısı ile üretim-tüketim alışkanlıkları bağlamında kendine yeter bir özelliği de bulunmaktaydı.

1. Tahrir Döneminde Aştakul (XV. - XVI. Yüzyıl)⁴¹

Tahrir kayıtlarından Aştakul'un XV. yüzyılda Zile'ye bağlı olduğu ve XVI. yüzyılda ise bağımsız bir nahije hüviyetini kazandığı anlaşılmaktadır. Tahrir defterleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle XV. ve XVI. yüzyıl idarî, siyasi, askerî, demografik ve iktisadî yapısına dair bilgiler içermektedir.⁴² İdarî olarak Amasya'nın da içerisinde yer aldığı Rum vilayetinde 1455, 1485, 1520, 1554 ve 1574 yıllarında tahrir yapıldığını bilmekteyiz. Fakat bunlardan Amasya'nın 1455 yılı defterine henüz ulaşılmış değildir. Bu nedenle ilk olarak Eyalet-i Rum'a ait 1455⁴³ ve 1485⁴⁴ yılı tahrirlerinde Aştakul'a coğrafi olarak nispeten yakın Mecitözü, Turhal ve Zile kazaları tahrirleri tetkik edilmiştir. Hüsameddin Hüseyin, Amasya'nın "*Defter-i Nüfus ve mahallât*"ı adıyla H.816-917 (M.1413-1511); H.1000-1057 (M.1592-1647) ile H.1112-1163 (M.1700-1763) şeklinde tarihlendirdiği üç tahririni işaret eder.⁴⁵ Aştakul'a ait bilgilere ilk olarak Fatih döneminde hazırlanmaya başlanmış 1482 yılı tahririnde tesadüf edilmiştir. Zeamet ve tımar hisseleri bağımsız ya da bir kazaya bağlı olacak şekilde tutulmuş bu defter, Aştakul'un idarî birimleri ile niyâbet, zeamet ve tımar hisselerine dair bilgileri içermektedir. Örneğin Hızır Ağa'nın zeamet gelirleri arasında Aştakul'a bağlı Ortaköy, Baydığın ve Pınarbaşı köyleri hisseleri yer almaktadır.⁴⁶ Toplam 115.258 akçelik Turhal kazası niyabeti dahilinde

³⁸ Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* C.I, s.160

³⁹ Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları" *Osmanlı Araştırmaları*, S.II, İstanbul, 1981, s.3.

⁴⁰ Baykara, 2001:62; İlhan Tekeli, *Anadolu'da Yerleşme Sistemleri ve Yerleşme Tarihi Yazıları (İlhan Tekeli Toplu Eserleri-18)*, İstanbul, 2011, s.22.

⁴¹ Aştakul XV. ve XVI. yüzyıllarda müstakil bir nahije olup sonrasında köy, kasaba vasfında olduğundan karşılaştırmalı bir içerik ve metot yerine arşiv malzemesine has dönemsellik kategorik bir izah çok daha uygun görülmüştür.

⁴² Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri", *İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.II, İstanbul, 1940-41, s.20-59; Leila Erder, "The Measurement of Pre-Industrial Population Changes: The Ottoman Empire from the 15th to the 17th Century" *Middle Eastern Studies*, XI, 1975, s.283-300; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S. XXII, Ankara, 1991, s.430-438; Mesut Elibüyük, "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak: Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.II, 1990, s.10-42.

⁴³ TTD.2, s.194-206, 354.

⁴⁴ "Nahiye-i Zile, 104-125" ve "Nahiye-i Turhal, 174-203" TTD.19, s.104-125, 174-203.

⁴⁵ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi C.I*, s.271.

⁴⁶ TTD.15, s.30.

Aştakul 4.800 akçelik bir paya sahiptir.⁴⁷ Ayrıca Aştakul'da “*Ali veled-i Durmuş Ağa, Seydi Ahmed veled-i Piri, Ahmed Çelebi, Ali Çelebi, Pir Mehmed veled-i Buğdaylı ve Murad ve Pir Mehmed*” isimli sipahilerin hisseleri bulunmaktadır. Tamamı divânî olan, yani gelirleri imparatorluk idaresi veya görevlisine ait bu tımarların hasılı 32.577 akçedir.⁴⁸ Diğer taraftan Aştakul'da köklü bir aileye veya nüfuzlu kişilere ait malikâne hissesi olan tımarların da bulunduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. İmparatorluğun Anadolu'da karşılaştığı idarî yapı, siyasi tecrübe ve hanedan odaklı yapının da bir sonucu olarak oluşan mâlikâne-divânî sistemi⁴⁹, temelde belli bölgedeki bir veya bir kaç köye ait muayyen bir hissenin belirli kurallar çerçevesinde mülk sahipleri ile devlet ya da temsilcileri arasında bölüşülmesi esasına dayanmaktadır.⁵⁰ Faroqhi'nin Şeyh aileleri üzerinden⁵¹ ve Açıkel'in ise Abdülvehhab oğulları⁵² bağlamında vurguladığı gibi Anadolu kırsalında nüfuz sahibi kişi ve ailelerinin malikâne hisselerini zamanla evlatlık vakıflara dönüştürdüğü anlaşılmaktadır. 1482 yılı tahriri, idarî olarak Zile'ye bağlı Aştakul'un bazı köy, mezra ve çiftlik kayıtlarına dair bilgileri barındırmaktadır.⁵³ Defter genelinde Aştakul'a bağlı yerleşim birimleri “*Akpınar, Baydığin, Boğabağı, Hacıköy, İlisu, İncesu, Karacaşehir, Kervansaray, Mihrelü, Ortaköy, Pambuklu, Çay, Pınarbaşı ve Yalıncağ*” şeklinde sıralanabilir. Özellikle Mühreler köyü kaydı üzerindeki nottan hareketle Aştakul'un bu tarihte idarî olarak Geldiklan (Geldigelen), Kızılkünbed ve Mecitözü nahiyeleri yönünde genişlediği düşünülebilir.⁵⁴ Ayrıca Zile'ye doğru Karadağ'ı aşmış Baydığin'i de içine alacak şekilde tersi istikamette de genişlemiştir. İlisu ve Çayköy'de çiftlik ve değirmen kayıtlarına tesadüf edilmiştir.⁵⁵ Harap olan Çay köyünün aksine İlisu'daki değirmen, bu tarihte Aştakul havalisindeki tek işlek değirmendir.⁵⁶

XVI. yüzyılda ise Aştakul'a ait çok daha derli toplu verileri elde edebileceğimiz ilk kaynak 1520 tarihli icmâl defteridir. Bu defter, Rum Eyaleti dahilindeki malikâne-divânî sistemine bağlı idarî birimlerin isimleri, hane, mücerred ve nefer sayıları ile hasıllarını barındırmaktadır. Defterde Aştakul kayıtları Bergoma ve Yavaş nahiyeleriyle birlikte geçmektedir.⁵⁷ Özellikle sipahi tımarları bakımından Aştakul'un diğer iki nahiyeye gibi Ladik'e bağlı olduğu görülmektedir. Üç nahiyeye ait defterin yekûn kısmında 54 karye ve 3 mezrada 1.249 hane ile 584 mücerred kaydı yer almaktadır. Ayrıca 146.381 akçe divânî ve 82.818 akçe de malikâne hissesi olmak üzere toplam 229.199 akçelik bir verginin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Bu noktada özellikle tahrir defterlerinde yer alan bu tür bilgilerin tahmini olduğunu ve gerçek değerleri yansıtmadığını belirtmemiz gerekmektedir.⁵⁸ Bu tarihte Aştakul'un 9 köy ve 1 mezrasında 473 hane, 795 nefer ve 336 mücerred kaydı bulunmaktadır. İdarî yapısına ve demografisine ait bu bilgilerin yanında iktisadî olarak 46.849 akçe divânî ve 22.242 akçe malikâne olmak üzere toplam 69.091 akçelik tahmini bir vergisinin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹ Nefer ve hane sayılarının köy bazındaki dağılımlarına bakıldığında Ortaköy, Aştakul ve Karacaşehir'de fazla; Panbuklu, Kervansaray ve İncesu'da ise nispeten daha az olduğu görülmektedir. Aştakul'a bağlı köylerin malikâne hisseleri genellikle Hacı Nevruz evlatlarına ayrılmıştır. Ayrıca Panbuklu köyündeki Penbe Dede Zaviyesi'nin ilk izlerine de bu tarihte rastlanılmaktadır. Yine Aştakul köyü dahilinde 400

⁴⁷ TTD.15, s.8

⁴⁸ TTD.15, s.38,45,46,48 ve 64

⁴⁹ Oktay Özel, “The Transformation of Provincial Administration in Anatolia: Observation on Amasya from 15 th to 17 th Centuries”, *The Ottoman Empire Myths, Realities and “Black Holes”*, (Edt. E. Kermeli and O. Özel), The İsis Press, İstanbul, 2006, s.52, 53, 65.

⁵⁰ Mehmet Öz, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi'nde Malikâne Divânî Sistemi”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, (Ed.. A.Y. Ocak), Ankara, 2006, s.347.

⁵¹ “XVII. yüzyılda tımar teşkilatı oldukça zayıflamış iken Orta Anadolu'da XVI. yüzyılda otuz bini akçelik gelirleri olduğunu bildiğimiz ve pek çoğu da Şeyh ailesi olanları hala kudretliydi”, Suraiya Faroqhi, “XVI-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'nun Şeyh Aileleri”, *Türk İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar*, (Ed. O. Okyar), Ankara, 1975, s. 223.

⁵² Ali Açıkel, “Rum Eyaleti Evlatlık Vakıflarından Bir Örnek: Abdülvehhab Oğulları Evlatlık Vakfı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.XI, S.II, 2016, s.1-25.

⁵³ “Nefs-i Aştakul tâbi-i Zile”, TTD.15, s.38

⁵⁴ “Mecid-özü defterinde görüle”, TTD.15, s.165

⁵⁵ TTD.15, s.88; İlisu köyü defterde kimi kayıtlarda “Şark-ı salar” veya “Şeref salar” şeklinde okunabilecek bir ekleme ile geçmektedir. TTD.15, s.233 ve 256

⁵⁶ TTD.15, s.256

⁵⁷ “Nahiye-i Bergoma ve Yavaş ma'a nahiye-i Aştakul tâbi-i kazâ-i Amasya”, TTD.387, s.374.

⁵⁸ Mehmet Öz, “XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVII, İstanbul, 1997, ss.77-90

⁵⁹ TTD.387, s.374-377.

akçelik hasıla sahip bir çiftlik kaydının olduğunu da belirtmek gerekmektedir.⁶⁰ Son olarak Aştakul ve bağlı kimi köylerinin tımar hisselerinin 1/3 oranında Zile kalesindeki mustahfızlara tımar olarak ayrıldığını da ifade edebiliriz.⁶¹

Aştakul'un idarî yapısı bağlamında 1482 ile 1520 yılı kayıtları karşılaştırıldığında, kırk yıllık bir sürenin akabinde sınırlarının Karadağ'ın güneydoğusu ile Alandağ eteklerine doğru nispeten Zile'den uzaklaşarak yeni bir şekle girdiği söylenebilir. Öncelikle Geldiklân, Kızılkünbed sınırlarına dahil olmuş Baydığin ve Mühreler köyleri Aştakul'dan ayrılmıştır.⁶² Diğer tarafta da Penbe Dede Zaviyesi sayesinde gün yüzüne çıktığını düşündüğümüz Panbuklu ile Pınarbaşı isimli iki iskân birim ortaya çıkmıştır. Ayrıca defterdeki kayıt sistemi esas alındığında Panbuklu köyüne yakın olması muhtemel Akpınar mezarası da oldukça önemlidir. Panbuklu'nun konuşlandığı Karadağ silsilesinin tarıma çok da elverişli olmayışı nedeniyle reayasının nispeten ziraata uygun Akpınar bölgesine yöneldiği ve mezra kaydının bu suretle oluştuğu düşünülebilir.

XVI. yüzyılda Aştakul havalisi hakkında çok daha teferruatlı verilere 1576 yılı tahririnde rastlanılmaktadır. Bu tarihte nahiyyenin “*Aştakul, Yağma, Çayköy, Pınarbaşı, Panbuklu, Ortaköy, İncesu ve Karacaşehir*” isimli köyleri bulunmaktadır. Aştakul'un “*Ebu Yusuf veled-i Muhiddin*” isimli çiftliği ve İncesu'nun ise Ortaköy halkınca ziraat edilen “*Sorhun/Horhun*” isimli bir mezarası bulunmaktadır. Braudel ve Russel'in⁶³ çalışmaları XVI. yüzyılda Akdeniz ve haliyle de Anadolu havalisinde ciddi bir nüfus artışına işaret etmektedir. Kuru ise, Anadolu'da 1518 ile 1587 yılları arasında “*muhteşem iklimin*” yaşandığını vurgulayarak bu durumun nüfus ve iskâna olan etkisini ortaya koymuştur.⁶⁴ Öyle ki artan nüfusu mevcut topraklar besleyemez duruma gelmiştir. Bu durumda vergi vermeye kadir nüfusun bir tımar hanesi üzerine yazıldığı, müşterek olduğu, şeklinde anlaşılabilir kayıtlar ortaya çıkmıştır. Hakikaten bu tarihte defterde sık rastladığımız “*zemin*”, “*becâ-yı*” ve “*ma'a*” ibareli kayıtlar dönem Anadolu'sunda görülen nüfus artışının Aştakul özelindeki işareti olarak görülebilir. Nitekim Aştakul'a ait kayıtlardan “*becâ-yı*”, “*ma'a*” ibareli 177 ve zemin olarak da 68 kayıt tespiti yapılmıştır. Genellikle soydan⁶⁵ devam ettiğini gördüğümüz zeminlerin miktarı da aslında önemlidir. Panbuklu köyü dahilinde yer alan 55 kilelik zemin kaydı bu bakımdan dikkati çeker.⁶⁶ Defterde vergiye esas reaya kayıtlarının yanında zemin ve kile miktarlarını da belirten bazı bilgiler yer almaktadır. Bu vesileyle Aştakul'da 30, Yağma'da 20, Çayköy'de 71, Panbuklu'da 55 ve Karacaşehir'de ise 18 kilelik zeminler tespit edilmiştir.⁶⁷

Tablo 1: Aştakul ve köylerinin 1520-1576 yılı tahrirlerinde nefer, hane, mücerred sayıları ile hâsılları

Sr	Karye	1520	1576	1520	1576	1520	1576	1520	1576
		Nefer		Hane		Mücerred		Hasıl	

⁶⁰ TTd.387, s.377.

⁶¹ “Tımar-ı Şah Bula”, toplam hâsılı 3905 akçe olan tımara 695 akçe Karacaşehir, 40 akçe Panbuklu ve 183 akçe İncesu köyünün hisselerinin bulunduğu görülmektedir. TTd.85, H.926, s.36.

⁶² TKG.KK.TTd.388 (583), vr.140/a, 86/b

⁶³ Fernand Braudel, *II. Filipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C.I*, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara 1993, s.485,486; Joiah C. Russel, “Late Medieval Balkan and Asia Minor Population”, *JESHO, III*, 1960, ss.265-274

⁶⁴ Mehmet Kuru, “A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia”, *Seeds of Power, Explorations in Ottoman Environmental History*, (Edt. O. İnal and Y. Köse), The White Horse Press, UK., 2019, s.36-38, 44-46.

⁶⁵ “Zemîn-i Kayser veled-i Ali der dest-i Nasuh Abdal veled-i Hamza hâliyâ der tasarruf-ı evlâd-ı Nasuh Abdal”, TKG.KK.TTd.15, s.164/a, 166/a, 168/a.

⁶⁶ “Zemîn, bir öküzlük yer olub tasarruf edüb behresin verürler deyu kaydolunmuş ber müceb-i defter-i atık, ol bir öküzlük yerden gayri hâricden kaydolunan yer dahi 55 kilelik ber müceb-i defter-i atık hâliyâ der tasarruf-ı İsmail ve Menteşa ve Himmet ve Çırac ve Mehmed”, TKG.KK.TTd.15, s.166/b

⁶⁷ TKG.KK.TTd.15, s.16/a-169/a-b; Rum eyaletindeki müd ve kilenin “istanbul müd ve kilesi” olduğu kabul edilir ise 1 müd'ün 20 kile ve 1 kile'nin ise 25,626 kg olduğu söylenebilir. Bu hesaplama dahilinde Aştakul havalisindeki zeminlerin arazi miktarından ziyade elde edilen ürün miktarına dair verilere erişilebilir. Öyle ki Aştakul için (30x25,656) hesabından 769,68 kg'lık bir ürünün elde edildiği söylenebilir. Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.82.

1	Ortaköy	307	415	146	198	167	217	18583	14000
2	Pınarbaşı	48	105	30	43	18	62	4039	6500
3	İncesu	31	55	17	28	14	27	3675	4500
4	Karaca Şehr	105	230	67	115	38	115	7017	9000
5	Aştakul	152	404	99	178	54	226	17849	15200
6	Çayköy	101	254	74	96	28	158	8795	8800
7	Yağma	38	83	27	48	11	35	5718	6200
8	Banbuklu	21	21	6	5		16	832	1200
9	Kârbansaray	13		7		6		2443	
10	Akpınar, Mz.							140	
11	Ebu Yusuf veled-i Muhiddin, Çf								1000
Toplam		816	1567	473	711	336	856	69091	75400

XVI. yüzyılda Anadolu’da “*muhteşem iklim*”in⁶⁸ yol açtığı nüfus artışının Aştakul için de geçerli olduğunu Tablo 1’deki nefer, hane, mücerred ve hâsıl rakamları bağlamında ortaya koymak mümkündür. 1520 ile 1576 yılı tahrirlerini içeren Tablo 1’deki rakamlar dikkatle tetkik edildiğinde Aştakul, Karaçayşehir, Çayköy ve Ortaköy’ün nefer, hane ve mücerred kategorisinde hemen hemen %50 oranında bir artışın yaşandığı görülmektedir. Defterde ayrıca on bir sipahi evlâdının yanı sıra “*ashâb-ı mülk*” kayıtlarına da rastlanılmaktadır.⁶⁹ Akrabalık ilişkisi esas alındığında bu sülalenin Aştakul’da oldukça nüfuzlu bir hane olduğu düşünülebilir. 1576 yılı tahririnde Aştakul’da 11 çift, 161 nim çift, 53 bennak ve 504 caba tespit edilmişti. Köylerde farklılık göstermesine rağmen dönem itibarıyla bir çift’in ortalama 47, nim çift’in 23,3, bennak’ın 27 ve caba’nın ise 9,9 akçe vergi ödediği söylenebilir. Aştakul, Ortaköy ve Karaşehir de yoğun olmak üzere nahiye genelinde 4.170 kile hinta (buğday), 2.847 kile şa’ir (arpa) ve 20 kile bakla üretimi üzerinden tahmini bir vergilendirme yapılmıştır. Bu durumda tahrir değerinin yine köyden köye farklılık gösterdiği gerçeği de dikkate alınarak toplam 24.820 akçe olan buğdayın tahrir değerinin ortalama 6, arpanın ise 4,4 akçe olduğu söylenebilir. Nahiye ayrıca 616 akçe piyaz, 1.032 akçe bostan, 1.032 akçe meyve, 2.842 akçe penbe (pamuk), 2.814 akçe bağ, 834 akçe kendir ve 883 akçelik ceviz üretiminin yapıldığı anlaşılmaktadır. Aştakul’da klasik çağ dünyasına uygun olarak et ve yün ihtiyacını karşılamak amacıyla iklim ve coğrafi örüntüsüne uyumlu koyun yetiştiriciliğinin ve sofrta ihtiyacını karşılamaya muktedir bal üretiminin yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim nahiye tahmini olarak 1.192 arı kovanı ve 1.810 adet koyunun bulunduğu söylenebilir.⁷⁰ Nahiye genelinde Pınarbaşı, Panbuklu, Ortaköy, İncesu ve Karaşehir köylerinde 12 değirmen tespiti yapılmıştır. Pınarbaşı köyündeki değirmen nahiye yıllık işleyen tek değirmendir. Havzasındaki su kaynaklarının bolluğu nispeten köy adının tespitinde etkili olmuş olmalıdır. Karaşehir köyündeki değirmen 3 ay, Panbuklu, Ortaköy ve İncesu köylerindeki değirmenler ise 6 ay işlemektedir. Değirmenlerin işleyiş süreleri kaynağının potansiyeli ile havzasındaki talebe göre de farklılık göstermektedir. Öyle ki, Çekerek ırmağı yakınındaki İncesu’daki değirmenin yılın yarısı işleminin

⁶⁸ Kuru, çalışmasında Anadolu coğrafyasında yağışın en fazla olduğu 1098-1168, 1518-1587 ve 1743-1812 şeklinde üç ayrı dönemi sıralamıştır. Orta ve Kuzey Anadolu hattının 1518-1587 yılları arasındaki dönemde en yüksek yağış alan bölge olduğunu ortaya koymuştur. Genellikle Mayıs ve Haziran aylarındaki bu yağış miktarı tarımsal ürün verimliliğini ve çeşitliliğini arttırmıştır. Mehmet Kuru, “*A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia*”, Seeds of Power, Explorations in Ottoman Environmental History, (Edt. Onur İnal and Yavuz Köse), The White Horse Press, UK., 2019, s.43-47.

⁶⁹ *Ashâb-ı mülk*, “*İshak veled-i Emir Yusuf ve Yusuf, Mustafa, Abdülkadir, İbadullah, Hızır/Hızır ve Ali*” şeklinde sıralanmaktadır. TKG.KK.TTd.15, s.164/a.

⁷⁰ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCF. Dergisi*, C.V, S.V, Ankara, 1947, s.483-511.

nedeni de arz-talep döngüsü olmalıdır. Son olarak nahiyenin 2.513 akçe tapu-yı zemîn⁷¹ ve deştânî⁷², 1.948 akçe bâd-ı hevâ⁷³ ve arûsiyye⁷⁴ ile 3.602 akçe niyabet⁷⁵ vergisinin bulunduğu görülmektedir.⁷⁶

1576 yılı Mufassal Tahrir Defterinden sonra, XVI. yüzyıla ait Aştakul nahiyesinin tımar ve hisselerinin yer aldığı bir dizi defter silsilesi karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak icmal defterinin fihristinde yer alan Amasya livasının toplam 409 sipâhisinde 14'ünün Aştakul nahiyesinde olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷ Ayrıca nahije hisseleri içerisinde “*Cemâ'at-ı Zâviye-i Şeyh Hacı tâbi'-i Gedegra*” ve “*Mezra-i Karaca Viran tâbi'-i Geldiklan*” şeklinde iki kaydın yer alması da oldukça önemlidir.⁷⁸ Sivas ve Amasya havalisi başta olmak üzere pek çok bölgeye ait zeamet ve tımar kayıtlarını içeren başka bir deftere göre “*Timâr-ı livâ-i Amasya*” başlığı dahilinde Seraskerlik görevini ifa eden Tokad miralay “*Sultan Şah birader-i Korkud*”un Aştakul'a bağlı Ortaköy'de 6.225 akçelik tımarı bulunmaktadır. Ayrıca Yağma, Çay ve İncesu köylerinin tımar sahipleri ile hisselerine ait malumata da tesadüf edilmektedir.⁷⁹ Rum vilâyetinin kimi kazalarına ait kayıtları ihtiva eden tarihsiz başka bir defterde, Zile ve Turhal kazaları dahilinde yapılan araştırmada İlisu hariç Aştakul hakkında herhangi bir kayda tesadüf edilememiştir. Bu defterde 3.615 akçe hâsılı bulunan İlisu'nun artık Kızılkünbed kazasına bağlı olduğu görülmektedir.⁸⁰

Döneme ait vakıflar ve gelirlerine dair oldukça önemli bir kaynak mahiyetinde olan Evkâf-ı Rûm'da, Aştakul nahiyesinde “*Hacı Nevruz, Taceddin Bey, Seydi Selamet, Penbe Dede Zaviyesi ve Kadı Şah*” vakıflarının gelirleri olduğu söylenebilir. Çay köyünün beş buçuk sehimden beş sehmi ve Aştakul köyünün ise beş buçuk sehimden bir sehmi Umur Bey tahriri gereğince Hacı Nevruz Vakfı adına pay edilmiştir.⁸¹ Nahiyenin sonradan giderek gelişip büyüyecek köyü Ortaköy'de ise Taceddin Bey ve Kadı Şah mülk hisselerinin bulunduğu görülmektedir.⁸² Kadı Şah evladının İncesu'da da hisseleri vardır. Öyle ki köyün 32 sehimden 25 sehmi Kadı Şah oğlu Hoca Bey'e ve geriye kalan 7 sehmi ise diğer oğlu Zeynelabidin'in Ali ve Mehmet isimli çocuklarına ayrılmıştır.⁸³ Pınarbaşı köyü malikânesinin tamamı Seydi Selamet Vakfına, Panbuklu köyünün malikâne gelirleri ise Panbuklu Zaviyesine pay edilmiştir. Son olarak Karacaşehir köyü gelirlerinin Hammar/Hamar Paşa⁸⁴ ile Fatma, Hoca ve Zeyneddin'e ayrıldığını belirtebiliriz.⁸⁵ Evkâf-ı Rum'da işaret edilen bu köy ve hisselerinin pay edildiği vakıflara dair bilgileri Amasya Hurufat kayıtlarında da görmek mümkündür. Hurufat kayıtlarında zaman zaman Aştakul köyünün idarî olarak Geldiklan nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir. Bu kayıtlarda Aştakul ve bağlı köylerinin vakıf hisseleri ile yapılan taarruzlar, mahsulünün toplanması ve görevli ataması gibi oldukça önemli bilgilere erişilmektedir.⁸⁶ Orta ve İncesu köyleri örneğindeki “*150 yıl*” ve Çayköy örneğinde ise “*100 seneyi geçkin*” şeklindeki tarihlendirmeler hurufat kaydının yazıldığı tarihten geriye doğru bölgenin tarihsel iskânı ve ekonomik, idarî yapısı bakımından geriye gidişini, tarihsel derinliğini resmeder. Ayrıca Çayköy örneğinde karşılaşılan “*ebâ-an-cedd*” yani babadan oğula geçen ve bu vesileyle kazanılmış bir hakkın güncel temsilcilerini tanımamıza da fırsat vermektedir.⁸⁷ Ayrıca Aştakul'da vakıf hisselerini tasarruf eden

⁷¹ Zeminlerin tapu vergisi.

⁷² Köy, mera korucuları vergisi.

⁷³ Önceden tahmin edilemeyen kimi vergiler, “zuhurat bağlı cürüm, cinayet ve evlenme vb. alınan resimler.

⁷⁴ Re'aya veya sipahi kızlarının evliliklerinde alınan vergi.

⁷⁵ Sancakbeyleri ve Subaşlarına ve bazen de şehzadelere ait vergi, 70-74. Dipnotlar için bz. Öz, 1999:86, Halil Sahillioğlu, “Bâd-ı Hevâ”, *DİA*. C.4, İstanbul, 1991, ss.416-418

⁷⁶ TKG.KK.TTd.15, s.163/a-169/b.

⁷⁷ TKG.KK.TTd. 220, (325/245) vr.1/a

⁷⁸ TKG.KK.TTd. 220, (245) vr.29/b, 30/a

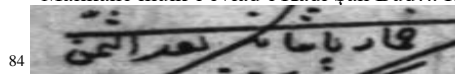
⁷⁹ TTd.95, H.-, s.71-79

⁸⁰ TTd.98, s.115-159, 125.

⁸¹ “Mâlikâne-i tamam mülk-i evlâd-ı Hacı Nevruz ber müceb-i defter-i Umur Bey.”, TKG.KK.TTd.388 (583), vr.89/a.

⁸² “Rub' mâlikâne mülk-i Taceddin Bûd?...Kadı Şâh ...”, TKG.KK.TTd.583, vr.89/a.

⁸³ “Mâlikâne mülk-i evlâd-ı Kadı Şâh Bûd?.. Hoca Bey b. Kadı Şâh...”, TKG.KK.TTd.583, vr.89/a

⁸⁴ TKG.KK.TTd.388 (583), vr.89/a

⁸⁵ “Mâlikânenin tamamından sümünü Hammar? Paşanın ...” TKG.KK.TTd.583, vr.89/a

⁸⁶ VGMA.Hrf.d.1061-35, T.1163, s.95; VGMA.Hrf.d.1061-34, T.1162, s.92,93; VGMA.Hrf.d.1061-35, T.1162, s.94; Bu hususta Sivas mahkemesinde görülen bir başka dava için VGMA.Hrf.d.1061-35, T.1061-36, T.1164, s.97; VGMA.Hrf.d.1061-32, T.1159, s.88; VGMA.Hrf.d.533-8, T.1223, s.19

⁸⁷ VGMA.Hrf.d.1061-35, T.1162, s.95.

İbadil/Abdül'in ölmesiyle bu hisselerin boşa kaldığı ve yine Çayköy'deki hisselerin de kimse üzerinde olmadığı anlaşılmıştır.⁸⁸ Aynı durum Karacaşehir, İncesu ve Orta köylerinde hissesi bulunan Hoca Bey vakfı için de geçerlidir.⁸⁹

Gürbüz, Evkâf-ı Rûm'a dayalı çalışmasında⁹⁰ Gelbulas (Gülbulas) Mezrası⁹¹, Çamağacı Köyü, Hacı Halil Mezrası ve Turgud Mezrası'nın Aştakul'a bağlı olduğunu ifade etmiştir. Ancak onun bu husustaki bilgileri, XV. ve XVI. yüzyıla ait tespitlerimizle uyuşmamaktadır. Özellikle TTd.26 numaralı defterde “*mezra'a-i Hacı Halil*” ve “*mezra'a-i Turgud*”un “*tâbi'-i m*” şeklinde önceki kaza, nahiyeyi veya köyü işaret eder tarzda kaydedildiği görülmüştür. Bu bakış açısıyla her iki mezranın aslında “*Divan-ı Şemâil (Semail/İsmail)*”e bağlı olduğu söylenebilir. Nitekim “*Hacı Halil mezrası*” örneğinde 387 numaralı defterde rastladığımız bilgi de bu düşünceyi doğrulamaktadır.⁹² Kanımızca Gürbüz, evkaf defterinin Aştakul kayıtlarının altında yer alan “*Divân-ı Geligiras ma'a tevâbihâ*” şeklinde Gelingiras ve Şemâil havalisine ait kayıtları Aştakul kayıtları içerisinde saymıştır.⁹³

2. Tahrir Sonrası Dönemde Aştakul (XVII-XVIII. Yüzyıllar)

XVI. yüzyıla ait defter silsilesinin akabinde genellikle “*fev'*”, “*rağbet etmeyen*” veya “*sefere riayet etmeyen*”lerin sık sık konu edildiği XVII. ve XVIII. yüzyıl Tımar Tevcih, Ruznamçe ve Yoklama defterleri ile kimi belgeler Aştakul hakkında temel başvuru kaynağımızı oluşturmaktadır. Tımar tevcihleri ile nakil, becayiş veya ödüllendirme gibi tüm işlemler⁹⁴ Ruznamçe defterlerine belli bir düzen dahilinde kaydedilmiştir. XVI. yüzyıl tahrirleri kadar zengin olmayan bu defterleri konu edinen kimi çalışmalar⁹⁵ Barkey'in⁹⁶ bu defterlerin nüfus, iskân noktasında ele alınması gerektiği yönündeki serzenişlerinde ne derece haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Ruznamçelerden Aştakul'a bağlı köy veya mezra ya da çiftlikler ile bunların hisseleri üzerinden kimi çıkarımlar yapmak mümkündür. Bu konuda ilk tesadüf ettiğimiz belge de Aştakul nahiyesinin İncesu köyünde tımarı bulunan Abdülbaki'nin ölümüyle ilgilidir. Onun zeamet hisseleri “*Yalnız Ağaç*”, “*Mismil Ağaç*”, Varay, Kırşehir ile Aştakul'u kapsamaktadır.⁹⁷ Ayrıca Çayköy'de 1.700 akçe tımarı bulunan Recep örneğinde olduğu gibi sefer emrine uymayan ve bundan dolayı hissesi işlem görenlere de sıklıkla tesadüf edilmektedir. Kamanıçe seferinden firar eden Recep'in tımarı mahlûl olmuştur.⁹⁸ 2.100 akçelik tımarı olan Abdullah veled-i Hüseyin ise Gürcistan seferine gitmediğinden tımarı başkasına verilmiştir.⁹⁹ Aştakul nahiyesindeki bazı tımarların ise bilmediğimiz bir nedenden terkedildiği, rağbet edilmediği görülmektedir.¹⁰⁰ Pınarbaşı köyündeki 1.200 akçelik kılıç tımarı¹⁰¹ ile yine aynı köydeki 2.800 akçelik tımar ve Karacaşehir köyündeki 1.000 akçelik tımar¹⁰² örnekleri rağbet edilmemiş tımarlar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰³ Bu dönem kayıtlarında yer yer Aştakul ve Geldiklan nahiyelerinde aynı adla bulunan “Çayköy” ve “Orta” köylerinin ayırımında zorluk yaşanmıştır.¹⁰⁴ Ancak Geldiklân'a bağlı Çayköy'ünde Hacı Nevruz “*Tekke ve camiisi*”nin yer aldığı; Aştakul'a bağlı Çayköy'ün ise bu vakfın

⁸⁸ VGMA.Hrf.d.1069-9, T.1134, s.8.9.

⁸⁹ VGMA.Hrf.d.1140-14, T.1109, s.36; VGMA.Hrf.d.1071-41, T.1190, s.103.

⁹⁰ Gürbüz, 1990: 253-262.

⁹¹ Gelbulas k., Argoma n., Amasya kz., Amasya l., Rum vt.: TD 387/382

⁹² Hacı Halil mz., Şemâil divanı, Argoma n., Amasya kz. TD 387/379

⁹³ TKG.KK.TTd.388 (583), vr.89/b-90/a

⁹⁴ Douglas Howerd, “The BBA Ruznâmçe Tasnifi: A New Resource for the Ottoman Tımar System”, *Turkish Studies Association Bulletin*, C.X, S.I, Indiana 1986, s.11-18; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara, 1978, s.100-108; Emine Erdoğan, “Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi”, *OTAM*, S.19, 2006, ss.175-188.

⁹⁵ Emine Erdoğan Özünlü, “Tımar Tevcihâtı ile Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme”, *OTAM*, S.21, 2009, s.85,86.

⁹⁶ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi (Çev. Zeynep Altok)*, İstanbul, 1999, s.258-260.

⁹⁷ IE.AS.16.01545.7.1, H.1078 (M.1667)

⁹⁸ AE.SMMD.IV.44.4973.001.001, H.1090 (M.1679)

⁹⁹ AE.SMST.III-284-22805-1.02.2022 21-45-14, H.1179 (M1765); TTd.394, H.1179 (M.1765-66), s.92.

¹⁰⁰ “arz olundukda kimesne ra'iyet itmeyüb bilâ-sâhib olunduğundan yine nâhiyesinde Ahiöyük nâm karyede âher tımârıyla birleşdirilüb...” TKG.KK.TTd.798 (776-046), vr.43/b.

¹⁰¹ AE.SMST.II.23.2256.1.1, H.1113 (M.1702)

¹⁰² AE.SMST.II.88.9537.1.02.2022 21.46.34, H.1113 (M.1702)

¹⁰³ AE.SMST.II.95-10327-1.02.2022 21-46-15, H.1113 (M.1702)

¹⁰⁴ TTd.387, s.357, 377

akarları arasında olduğu anlaşılmıştır.¹⁰⁵ Bu tür kayıtlardaki bazı verilerin XVI. yüzyıldakilerle aynı olduğu görülmüştür. Bu durumda maliye görevlilerinin çoğunlukla merkez kayıtlarını kullanarak güncellemeler yapmadıkları söylenebilir. Örneğin 254 neferi, 34 nim kaydı ve 555 kile hınta (buğday) vergisi olan Çayköy'e ait bilgiler 1576 yılı tahririyle aynıdır.¹⁰⁶ Benzer durum Kızılkünbed'in Alan ile Aştakul'un İncesu köyleri hisselerinden kaynaklı anlaşmazlığa ait belgede de vardır. İncesu sipahilerinin Alan köyündeki Çeri Şeyh Bahşayış Zaviyesi hisselerine gazezini konu edinen belgedeki İncesu'ya ait nefer 55, zemin 4, mezra 1 ve çift 3/126, hınta kile 257/1542 ve şa'ir 257/1275, şeklindeki rakamsal ifadeler 1576 yılı tahririndekiler ile aynıdır.¹⁰⁷

Kuyud-ı Kadime Arşivinde bulunan XVII. yüzyıla ait Amasya Derdest defterleri de bölgenin tımarları ve yerleşim birimleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Arşivde yer alan ve tımara sahip olanların genellikle "Orta boylu ela gözlü açık kaşlı" şeklinde resmedildiği biri tarihsiz iki defterdeki bilgiler incelendiğinde İncesu, Aştakul, Çayköy, Karacaşehir ve Pınarbaşı köyleri Aştakul nahiyesinin köyleri olarak görülmektedir. Nahiyeye ait hisseli tımarların toplam hâsılı 30.900 akçe olarak hesaplanmıştır.¹⁰⁸ Bu defterlerden çok sonra tertip edilmiş bir başka deftere göre Çay, İncesu, Aştakul köylerinin yer aldığı nahiyenin toplam 28.917 akçelik hissesi bulunmaktadır.¹⁰⁹ Geldiklan nahiyesi Kervansaray köyü hisselerinin yer aldığı bir başka defterde nahiyesinin "Aştakul, Çay, İncesu ve Karacaşehir" köyleri hisseleri yer almaktadır.¹¹⁰ Ruznamçe kayıtlarında öncelikle Kervansaray, İlisu köylerinin idarî olarak zaman zaman Aştakul ile Geldiklân nahiyelerine bağlı oldukları görülmektedir.¹¹¹

Tablo 2: Ruznamçe Defterlerine göre Aştakul ve köyleri (16. Yüzyıl ila 19. Yüzyıl)

Tarih	Aştakul	Akpınar	Banbuklu	Bogabağı	Baydığın	Çayköy	İlisu	İncesu	Karacaşehir	Kervansaray	Ortaköy	Pınarbaşı	Yağma
962/1554						+							
969/1561						+							
970/1562	+												
974/1566									+				
992/1584	+												
993/1583						+							
994/1585	+												
995/1586	+					+						+	
998/1589	+									+		+	
999/1590	+												

¹⁰⁵ "Karye-i Çayköy, tâbi'-i Aştakul malikâne tamam mülk-i evlâd-ı Hacı Nevruz...", AE.SMST.III.58.04275.001.001, H.1171 (M.1758)

¹⁰⁶ "İncesu tâbi'-i Aştakul malikâne mülk-i evlâd-ı Hacı Şah Bûd...", AE.SSLM.III-00176-10519-001-001, H.1213 (M.1798)

¹⁰⁷ Sadece şa'ir kıymeti 1285 olarak 1576'da geçmekte iken bu belgede 1275 akçedir.

¹⁰⁸ TKG.KK.TTd.436 (327/464), H.-, vr.24/b-25/a-b; diğer defterde bu rakam 30.800 olarak hesaplanmıştır, TKG.KK.TTd.437 (326/497), H.1107 (M.1692-93), vr.24/b-25/a-b, 26/a, Ayrıca TTd.780 numaralı tarihsiz defterde ise köyler hissesi 30.900 olarak hesaplanmıştır.

¹⁰⁹ TTd.852, H.1186(M.1772-73), s.103,137,141,145,147,164.

¹¹⁰ TTd.843, H.1105 (M.1693-94), s.34-36,39.

¹¹¹ TKG.KK.TTd.1123 (1097), vr. 98/a,103/a,108/b,127/a,132/b,158/b; TKG.KK.TTd.1216 (1191), vr.61/b; TKG.KK.TTd.1226 (1201), vr.40/b-41/a. Ancak bazen de Geldiklân ile geçmektedir, TKG.KK.TTd.1258 (1231), vr. 9/b,22/b,35/a,40/a,57/b,63/b

1005/1596	+							+					
1006/1597									+				
1044/1634	+					+							
1069/1658	+					+		+	+			+	
1100/1688						+		+				+	
Tarihsiz	+						+		+				
1106/1694	+					+		+	+				
1136/1723													
1137/1724								+					
1142/1729	+											+	
1150/1737											+		
1156/1743											+		
1161/1748											+		
1165/1751	+												
1171/1757	+					+	+					+	
1173/1759						+				+			
1177/1765	+												
1178/1764	+												
1179/1765	+						+					+	
1180/1766	+						+						
1183/1769						+				+		+	
1184/1770	+					+	+	+					
1185/1771						+							
1186/1772						+							
1188/1774						+	+						
1189/1775	+												
1190/1776										+		+	
1192/1778						+							
1193/1779	+												
1194/1780	+												
1196/1781	+					+							
1197/1782	+					+		+					
1198/1783								+		+			
1207/1792	+							+		+			
1258/1842	+												
1284/1867	+									+			

Tablo 2, Devlet Arşivleri ve Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde bulunan toplam 46 adet Ruznamçe defterinin özellikle “*Nahîye-i Aştakul*” başlıklı tımar tevcih ve yoklama kayıtlarına dayanmaktadır. Bu kayıtlara göre Aştakul’un tımar hisselerinin genellikle Gümüş, Ladik, Geldiklan, Argoma, Simre, Gedegra ve Akdağ ile geçtiği söylenebilir. Değişik dönemlerde kesintiye uğramasına ve köylerin sosyo-kültürel ve iktisadî yapısına dair teferruatlı bilgiler içermemelerine rağmen tablodaki bilgiler yaklaşık üç asırlık bir dönemde Aştakul ve havalisindeki köylerin tımar, yoklama ve tevcih kayıtlarına işlenme sıklığını ve bu vesileyle de aslında bir bakıma iskân kararlılığını göstermektedir. Bu nedenle, her ne kadar tımarların ekonomik olarak taşıdığı değeri bilmesek de köylerin idarî bir ünite olarak var oldukları söylenebilir. Böylece bazen bağımsız bir nahîye ya da kaza olarak, bazen de Geldiklan’a bağlı bir köy olarak Aştakul’un hemen hemen her defterde kaydına rastlanılmıştı. Aştakul’u bu hususta Çayköy, Karacaşehir, İncesu ve Pınarbaşı ile Ortaköy köyleri takip etmektedir. Tablo 2’de ruznamçe kayıtlarında tesadüf edilmeyen köyler de dikkatimizi çekmektedir. Hakikatte bu köylere ne olduğu sorusunun cevaplandırılması güçtür. Ancak muhtemelen zamanla ortaya çıkan idarî sınır değişikliklerinin bir sonucu olarak söz konusu köylerin Aştakul’a ait ruznamçe kayıtlarında yer almadıkları söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğunda ilk olarak olağanüstü hallerde alınan avâriz¹¹², XVI. yüzyılda uzayan savaş ve sefer giderlerini karşılamak amacıyla her yıl düzenli olarak toplanan bir tür vergi olmuştur.¹¹³ Yerelden ziyade bütüncül bir malî kayıt sisteminin ürünü olan¹¹⁴ avâriz aslında merkezî hazinenin gelir kaynaklarının tespitini hedefleyen, maksadı aynı, dönemi farklı bir kayıt silsilesiydi.¹¹⁵ Haliyle maliye kuyudunda mufassal¹¹⁶, icmal¹¹⁷ ve mufassal-icmal¹¹⁸ türünde ele alınabilecek olan defter serisi ortaya çıkmıştır. Hane kavramı¹¹⁹ gibi bazı çıkmazları olsa da bu defterler, imparatorluğun XVII. ve XVIII. yüzyıl nüfusu konusunda başvurulabilecek yegâne kaynaklar hüviyetindedir.¹²⁰ Bu kaynak serisi esas alındığında XVII ve XVIII. yüzyılda Aştakul’un idarî olarak yer yer Geldiklan’a bağlı olduğu görülmektedir.¹²¹ Nitekim Geldiklan kazasının 1723 yılı avâriz kayıtlarında Aştakul’un 31 avâriz hanesi tespit edilmektedir.¹²² Bir yıl sonra ise bu rakam 30 hane olarak hesaplanmıştır.¹²³ Avâriz hane vergisi olarak ise hane başına 400 akçelik bir bedelin takdir edildiği anlaşılmaktadır.¹²⁴

Tablo 3: Aştakul ve köyleri nüfusu (nefer) (askerî, reâyâ ve mücerred)

¹¹² Bruce McGowan, “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.II, Ankara, 1981, s.1327-1332.

¹¹³ Feridun Emecen, “Kayacık Kazâsının Avâriz Defteri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, 1981-1982, s.158,159.

¹¹⁴ Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, (Çev. Adnan Tonguç), İstanbul, s.122.

¹¹⁵ Oktay Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik* (Edt. İnalçık-Pamuk), Ankara, 2001, 35-50.

¹¹⁶ Mehmet Öz, “Bozok Sancağında İskân ve Nüfus (1539-1642)”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C. III, Ankara 1999, s. 787-794; Süleyman Demirci, “Demography and History: The Value of the Avarızhane Registers for Demographic Research, A Case Study of the Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri and Niğde, 1620-1700”, *Turcica*, 38, 2006, s.181-211.

¹¹⁷ Oktay Özel, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi için Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.III, Ankara, 1999, s.735-743.

¹¹⁸ Turan Gökçe, “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından ‘Mufassal-İcmâl’ Avâriz Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülçine Kazâsı Örnekleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XX, S. I, 2005, s.80-23.

¹¹⁹ Rifat Özdemir, “Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, C.IV, Ankara, 1993, s.1584.

¹²⁰ Osman Gümüşçü, “Osmanlı Avarız Tahrirlerinin Güvenirliği Üzerine”, *INOCTE, 2016, Uluslararası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Kongresi*, Saraybosna, 2016, s.443-468.

¹²¹ Hüseyin Güneş, *Lale Devrinde Amasya*, Amasya, 2017, s.470.

¹²² Geldiklan avarızhanesi 31 hane 1 rub’ şeklinde kayıtlıdır. Defterin ilgili bölümünde Aştakul ile ilgili herhangi bir bilgiye temas edilmemiştir, MAD.d.3970, s.78,79, T.1135(M.1722)

¹²³ Bu defterde genellikle “Kazâ-i Varay nâm-ı diğer ba’zı Geldiklân” şeklinde yer alan Varay, Geldiklân avarızhanesi hane: 29,5 ve 1 rub’ şeklinde yer almaktadır. MADd.3822, s.91,T.1136 (M.1723), MADd.2991, s.125, T.1190 (1776); MADd.2993, s.115, T.1154(1741); MADd.3825, s.113, T.1153 (1740); MADd.3148, s.129, T.1167 (1753).

¹²⁴ MŞH.ŞSCd.433 (Amasya 53), s.44, H.1185 (M.1771-72)

Sıra	Defter	Sayfa	Karye	Askerî nefer	Hane-i reâya nefer	Mücerred	Yekûn	1576 yılı Tahriri	Açıklama
1	TTd.00776	89	Karacaşehir	3	15		18	115	divânî tımar
2			Kışla		14		14		divânî tımar
3			Penpelü		5		5	5	divânî tımar
4		90	Kerbansaray-ı kebîr		16	1	17		
5			Ortaköy	6	15		21	198	divânî tımar
			İncesu	4	8	2	14	28	divânî tımar
6		91	Aştakul	6	23		29	178	divânî tımar
7			Kerbansaray-ı sağır		6	1	7		
8			Yağma	1	5		6	48	divânî tımar
9	Çay		4	29	2	35	96	divânî tımar	
Toplam				24	136	6	166	668	

Tablo 3 Aştakul’unda içerisinde yer aldığı “kazâ-i ba’zı Geldiklan” başlıklı 1642 yılı Amasya avâriz defterinden edinilen verileri kapsamaktadır. Ayrıca XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla köylerde hane bazında yaşanan değişimlerin de anlaşılması için 1576 yılı tahririndeki hane sayılarına da yer verilmiştir. Burada her iki dönemin hane ve nefer sayılarının bağlamları ve kavramsal olarak kapsamalarının birbirinden farklı olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Tablo 3 esasında ilk olarak Aştakul’daki idarî değişikliği ortaya koymaktadır. Nitekim XVI. yüzyıl kayıtlarında yer almayan Kışla Köyü 1642 yılı avâriz kaydında ortaya çıkmıştı. Buradaki Kışla’nın günümüzde Büyükkışla olarak adlandırılan ve çevresindeki Asar, Senemoğlu ve Sirkeoğlu kayıtlarını dönemsel olarak barındıran köy olması kuvvetle muhtemeldir. Deftere göre Aştakul havalisindeki askerî hanelerin 24, reâya hanesi toplamının 136 ve mücerred nüfusun ise 6 olduğu anlaşılmaktadır. Sadece avâriz hane verileri esas alındığında Çayköy ve Aştakul köylerinin havalideki diğer köylerden çok daha fazla hane sayısına sahip oldukları görülmektedir. Bu hususta ayrıca Anadolu ve Rumeli’deki idarî birimlere ait nüzul ve avâriz gelirlerini içeren mevkûfat fonunda tesadüf ettiğimiz belgelerden de bahsetmek gerekmektedir. Nitekim bu belgeler Aştakul’un döneme ait malî durumu hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu vesileyle sadece iki avâriz hanesi olan Aştakul’un oldukça zor bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Belgelere göre ahali oldukça fakara olan Aştakul’un iki avâriz hanesinden biri, “hariç-ez-defter” olan Saz Köyü üzerine yazılmıştır. Fakat olayın anlaşılması üzerine Saz Köyü halkı “bizim üzerimizde değildir, hanesi de yoktur” diyerek itiraz edince işlem den vazgeçilmiştir. Dolayısıyla Aştakul halkının kadir olmadığı avâriz vergisini ödeme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu belge, XVII. yüzyılda, Celali İsyanları sonrası dönemde, Aştakul’un adeta harabeye döndüğünü mevcut iki avâriz hane vergisini dahi ödeyecek mahiyette olduğunu gözler önüne sermektedir.¹²⁵ Bu durumda Aştakul’un Celali hışımıyla tabiri yerinde ise önce düştüğü ve sonrasında ise yeniden toparlandığı ifade edilebilir.

XVIII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun idarî, malî ve askerî yapısında yozlaşmanın ortaya çıktığı ve bu durumun bazı sosyo-kültürel olayları tetiklediği bir dönem olarak görülebilir. Bu döneme has bazı olayların Aştakul ve civarında da cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Mühimme kayıtlarında karşılaşılan bir belgeye göre 1702 yılı Mart ayı ortalarında Anadolu’da oldukça hengâmeli bir dönem yaşanmaktadır. Tam da bu dönemde Amasya havalisindeki Mamalu Türkmenlerinin vergilerinin toplanması görevi

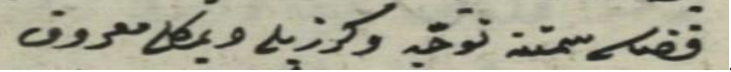
¹²⁵ “fukarâsının ta’kâtleri olmamağla Asitâne-i Sa’adet’e arz-ı i’lâm”, D.MKF.76/118, T.15.B.1070 (27 Mart 1660); D.MKF.85/32, T.17 R.1071 (20 Kasım 1660).

Sivas Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya verilmiştir.¹²⁶ Süleyman Paşa bölgeye yönelik nedenini tam olarak bilemediğimiz ikinci harekâtını muhtemelen Sivas, Yozgat, Zile ve Aydıncık üzerinden Ortaköy'ü tepeden gören sırtı aşarak Çekerek nehrini takiben güneye doğru yol alarak tertip etmiştir. Zira bu sefer esnasında yaşananların divân kalemine yansımaya yol açacak gelişmeler bu güzergâhta yaşanmıştır. Belgenin aktarımına göre Süleyman Paşa, Geldiklan Kazasının “*Tuhhiye ve Gerzili/Kerzili*”¹²⁷ olarak adlandırılan vadisine geldiğinde beklemediği bir olayla karşılaşmıştır. Kaza'ya bağlı ve Çekerek ırmağının Karadağ ile Alandağ eteklerindeki Panbuklu, Ilisu, Çoran, Karaşar, İncesu, Aştakul, Ortaköy ve Çayköy köyleri halkları ile söz konusu bölgede etkin nüfuzu olduğu anlaşılan Sefer Ağa ve Süleyman Paşa beylerbeyinin önünü kesmişlerdir. Sefer Ağa yanındaki yüzü geçkin silahlı yaya ve atlı askeriyile “*yüzbaşı*” olduğunu iddia ederek beylerbeyinin karşısın bayrak dikmiştir. Süleyman Paşa'ya küçük düşürücü sözler söylenmiş ve on adamı katl edilmiştir. Sefer Ağa yöre halkının da desteğiyle Paşa'nın Mamalı Türkmenlerinden toplanacak vergiye karşılık almış olduğu, tutuklu sekiz kişinin serbest kalmasını sağlamıştır. Yaşananların imparatorluk merkezine intikal etmesi üzerine dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından Bayram, olayın tüm açıklığıyla araştırılması, sorumluları hakkında bilgilerin tespiti için mübaşir tayin edilmiştir. Olaya dair ilk haberlerde belirtilen köyler halkının bir akçe ve “*devr-i selâmiyye*” adında 400 guruş vergi ödedikleri anlaşılmaktadır. Zaten bu vergiyi ödemekte zorluk yaşayan reayanın sırtına ayrıca Süleyman Paşa'nın 1.200 civarındaki levent taifesinin giderleri de yüklenmiştir. Bölge halkı bu levent güruhunun ihtiyaçları ile hayvanlarının zahire tüketimini tedarik etmek zorunda kalmıştır. Artan naçerelik sonucu zaman zaman yerel reaya, levent taifesine direnmişse de sekiz fukaranın öldürülmesi ve ellisinin ise yaralanmasına giden yıkıcı sonuçlarla karşılaşmıştır. Levent başıbozuk taifesinin ayrıca bölgede pek çok kadın ve kıza tecavüz ettiği, Geldiklan kadısını hapsederek mührünü usulsüz işler için kullanmak üzere aldıkları görülmektedir.¹²⁸ Amasya, Çorum, Tokat havalisinde benzer mahiyette taşkınlıkların yaşandığına dair çokça örnek¹²⁹ ve Süleyman Paşa ile ilgili civar kazalardan imparatorluk merkezine gelen şikâyet arzları veya iyi hal arzları, tüm yaşananlarda Paşa'nın bir etkisinin olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.¹³⁰ Öte yandan bu dönemde daha ziyade Varay kazası köyleri arasında yer alan Aştakul¹³¹ havalisinde “*kapusuz levend, türkman ve ekrad*” taifesinin köyler basıp halktan haksız yere yem ve yiyecek alarak mallarını garaz, karşı çıkanların ise canlarına kastettiklerine dair bazı örneklerle rastlanılmıştır.¹³²

3. Yeniden Sayım ve Kayıt Dönemi'nde Aştakul (XIX. ve XX. Yüzyıl)

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Aştakul'un idarî yapısında önemli değişiklikler olduğu görülmektedir. Aştakul havalisi bu dönemde Varay kazasına bağlanmıştır. Bu dönemde Aştakul, Karaşar, İncesu, Orta ve Çayköy gibi köylerin vakıf hisselerini tespit etmek mümkün olmaktadır. Nitekim toplam evkaf hissesi 38.273 kuruş olan Varay kazasında Aştakul köylerinin 7.116 kuruşluk bir payı vardır.¹³³ Son olarak bu dönemde Aştakul'un idarî olarak yaşamış olduğu değişimin vakıf gelirleri ve giderlerine de etki ettiği söylenebilir. Öyle ki Tacettin Paşa Vakfı'nın gelirleri arasına yer alan Orta ve İncesu köylerine daha sonraları Aştakul'un da ilave edildiği görülmektedir.¹³⁴

¹²⁶ “Hâlâ Sivas Beylerbeyisi olan Süleyman Paşa bundan akdem Amasya Sancağı üzerinden Sivas'a varduktan sonra tekrâr binden mütecâviz levendât ile kalkub livâ-i mezbûr kazâlarından Geldiklan Kazâsına...”, A.DVNS.MHM.d.112, s.168, hüküm no: 590; (29.10.1113).

¹²⁷ A.DVNS.MHM.d.112/s.185, hüküm no: 664; A.DVNS.MHM.d.112, s.174, hüküm no:630.

¹²⁸ “...Kazâsı semtine Tuhhiye ve Gerzili/Kerzili dimekle ma'rûf vâdiye dâhil oldukda kazâ-i mezbûr muzâfâtından Panbuklu ve Ilisu ve Çoran ve Karaşar ve İncesu ve Aştavul ve Ortaköy ve Çayköy nâm karyeler ahâlisi ve yine kazâ-i mezbûr sakînlerinden Sefer Ağa dimekle ma'rûf kimesne ben Yüzbaşıym deyü bayrak kaldırub dört yüzden mütecâviz piyâde ve süvâri tûfenk-endâz ile mevzi'-i merkûmda mîr-mîrân-ı mûmâ-ileyhin önüne gelüb ...” A.DVNS.MHM.d.112, s.185, hüküm no: 664.

¹²⁹ A.DVNS.MHM.d.112, s.168, hüküm no:590, (T. 6 L.1113, M. 6 Mart 1702), Hüsameddin Hüseyin, *Amasya Tarihi*, C.IV, Zeyl, s.102, 104.

¹³⁰ A.DVNS.MHM.d.112, s.11, hüküm no:40,(T. 30.11.1113).

¹³¹ MŞH.ŞSCd.395 (Amasya 15), 1075 (M.1664), s.65.

¹³² MŞH.ŞSd.404 (Amasya 26), s.73, no:3, T.29.12.1123

¹³³ EVd.1465.02.T.18.S.1268)(M.13 Aralık 1851)

¹³⁴ VGMd.2552-02001, T.3 Mayıs 323 (M.16 Mayıs 1907)

Reformist bir padişah olarak ön plana çıkan II. Mahmut'un ilk olarak imparatorluğun demografik yapısını ortaya çıkarmak maksadında olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁵ Bu nedenle Ceride Nezareti kurulmuş ve Anadolu ile Rumeli'ndeki idarî birimlere ait nüfus defterleri tertip edilmiştir.¹³⁶ İlki 1831 yılında yapılan nüfus sayımında Anadolu'da toplam 2.169.755 erkek nüfus tespit edilmiştir.¹³⁷ Bu sayımlar Aştakul'un da içerisinde yer aldığı Sivas Eyaleti, Amasya, Bozok, Çorum, Canik, Divriği ve Arapgir'i kapsamaktaydı.¹³⁸ Aştakul havalisinde ilk nüfus sayımlarının kadı marifetiyle, eşliği ve denetiminde, divan-ı hümayûn kâtiplerince yapıldığı anlaşılmaktadır.¹³⁹ Bu dönemde kimi farklı yazımlarıyla¹⁴⁰ idarî olarak Varay'a bağlı Aştakul'un malikane gelirlerinin Çay karyesindeki Hacı Nevruz Tekkesi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴¹

Aştakul ile ilgili tesadüf ettiğimiz defterlerde hane sayılarında olduğu gibi köylerin tahmini¹⁴² nüfuslarında da ciddi artış ya da azalmanın olmadığı görülmektedir. Aştakul'da nüfusun yaş ortalaması ilk defterde 18,6¹⁴³ takip eden diğer sayımlarda 23,5, 21,5, 20,0, 25,0, 25,0 ve 23,3 şeklinde devam etmiştir.¹⁴⁴ Bu durum, bölgede nüfus sayımlarının yapıldığı dönemde ciddi oranda bir göç veya terk hareketinin yaşanmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca ciddi nüfus düşüşlerine yol açabilecek bir salgın, sel felaketi, depremin de olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan Tablo 4'te görülen küçük sayılabilecek hane sayısı ve yaş ortalaması arasındaki farklılığın sebebi aşağıda değineceğimiz üzere küçük çaplı göç hareketlerinin bir sonucudur. Ayrıca askerlik mesleğini icra edenleri de bu bakımdan düşünmek gerekmektedir. İdarî olarak bir kaza veya nahiye olmasa da XV.-XVIII. yüzyılda Aştakul'a bağlı köylerle karşılaştırıldığında Aştakul ile birlikte Varay'a bağlı Ortaköy'de ciddi bir artışın yaşandığı söylenebilir. En ciddi düşüş ise İncesu'da yaşanmıştır.

Tablo 4: Nüfus Defterlerinde Aştakul'un hane ve Tahmini Nüfusu

Sıra	Tarih	Karaşar		Orta		Penpenli		Karbansaray		İncesu		Çay		Aştakul		Tahmini Toplam Nüfus (Hane hariç)
		Hane	Tahm Nf.	Hane	Tahm Nf.	Hane	Tahm Nf.	Hane	Tahm Nf.	Hane	Tahm Nf.	Hane	Tahm Nf.	Hane	Tahm Nf.	
1	1246/1831 ¹⁴⁵		32		247		7		18		20		112		118	554
2			30		233		6		18				112		117	516
3			31		303				22		24		133		141	654
4	1247/1832 ¹⁴⁶		31		237		7		18		25		120		120	558

¹³⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1994, s.8,11.

¹³⁶ Nejdet Bilgi, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında", *Türk Yurdu* C.19-20, S.148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, s.118-122.

¹³⁷ Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, (Edt. İnalçık- Pamuk) Ankara, 2011, s. 61-73.

¹³⁸ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, C.15, S.60, Ankara, 1961, s.622,623; Özellikle bu tür kayıtların farklı ve oldukça spesifik konularda kullanımına dair bir örnek için bk. Aziz Altı, "Nüfus Defterlerine Göre Pirevi (Hacı Bektaş Veli Tekkesi) 1830-1846", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz 2019, S.90, s.77-98.

¹³⁹ , "be-mübâşeret-i kadi efendi", NFS.d.02137 1246.

¹⁴⁰ "Aştakul" NFS.d.02137 15 S. 1246 (5 Ağustos 1830), s.252

¹⁴¹ "karye-i Aştakul tâbi'-i kazâ-i Varay Malikânesi Nahiye-i mezkûrede vâki' Çay Karyesinde Hacı Nevruz Tekkesine meşrût idüğü", NFS.d.02137 15 S. 1246 (5 Ağustos 1830), s.252

¹⁴² Defterlerdeki Aştakul köyü altına kayıtlı "sinn" kaydı bulunan her bir ferдин sayımı ile elde edilen sayı.

¹⁴³ NFS.d.02137 15 S. 1246 (5 Ağustos 1830), s.252-255

¹⁴⁴ NFSd.02248; NFSd.02249; NFSd.02250; NFSd.2251; NFSd.07251 ve NFSd.07251.

¹⁴⁵ NFSd.7251, NFSd.7252, NFSd.2137

5	1256/1840 147	11	31	99	282	5	16	13	28			46	133	50	131	615
6	1259/1843 148	11	31	99	251	5	16	13	28	6	16	46	131	50	127	600
7	1262/1845 149	11	33	83	232	4	14	9	26	6	17	47	118	47	123	563

Köy muhtarları ve imamına dair bilgilerin yer almadığı 1831 yılı defterlerinden¹⁵⁰ yaklaşık on yıl sonra tertip edilen nüfus defterleri çok daha sistemli bilgiler barındırmaktadır. Nitekim köy imamı, hanelerin hayat iştigalleri ve asker olanlar ile mevcut ve önceki muhtarların isimleri bu kayıtlarda yer almaktadır. Bu deftere göre köydeki hanelerin 47'si çiftçidir.¹⁵¹ Nüfus defterleri zaman zaman köydeki iskân hareketliliği hakkında da bilgiler vermektedir. Aştakul'un 1850 yılında tutulmuş "misafir nüfus defteri" bu bakımdan önemli bir örnektir.¹⁵² Bu deftere göre Yozgat ve Kırşehir'den iki hane Aştakul'a gelmiştir. Bunlardan ilki 40 yaşındaki "Ahmed veled-i Mehmed" olup 4 yaşındaki oğlu ile birlikte Akdağ Kazası'nın Huri/Horay Köyü'nden imamlık maksadıyla Aştakul'a gelmiştir. Önceki nüfus defterlerinde eksik olan karye imamı hususu da bu vesileyle giderilmiştir. Diğeri ise Kırşehir Çiçekdağı'ndan amcası ile birlikte gelen 40 yaşındaki "Hasan bin Halil"dir. Kaydın tutulduğu tarihten iki yıl önce, yani 1848 yılında, gelmiş olan ailenin neden terk-i diyar ettiği hakkında bilgiye ulaşılmamaktadır.¹⁵³ Aştakul ve havalisine ait arşivdeki bir başka defterde ise "Karaşar, Aştakul, Orta, Pambuklu, Karvansaray, İncesu ve Çay" köylerinin tûvâna (yetişkin), sabî (çocuk) ve musinn (yaşlı) sayıları ile köylerin akarlarına dair bilgiler yer almaktadır. Buna göre Karaşar ve İncesu köylerinin gelirleri, "Medine-i Münevver"ye, Aştakul, Ortaköy ve Çay köylerinin gelirlerinin ise "Hacı Nevruz Tekkesi"ne son olarak Panbuklu köyü gelirinin de "Penpeli Tekkesine"ne ayrıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁴

"Temettü" vergisi herkesin kazancına uygun olarak devlete verdiği vergi, anlamına gelmektedir.¹⁵⁵ XIX. yüzyıl ortalarına doğru yapılmaya başlanan temettuat tahrirleri; kaza, köy gibi iskân merkezlerindeki hane esasına göre düzenlenmiştir.¹⁵⁶ Bu defterlerde yerleşim yerlerindeki evlerin numaralarının altına kişilerin isimleri, unvan ve lakapları, menkul ve gayr-ı menkulleri ve gelirleri yer almaktadır. Aştakul'un müstakil bir köy olarak temettuat kaydı bulunmaktadır.¹⁵⁷ Pek çoğu nüfus defterlerinde tesadüf ettiğimiz 31 hane kaydının yer aldığı bu defter, Aştakul'un dönem itibarıyla iktisadî vaziyetini ortaya koymaktadır. Köydeki sulu, susuz arazi, bağ, bostan gibi zirai iştigale bağlı sahaların miktarları bu bağlamda ilk olarak değinilmesi gereken önemli bir husustur. Zira nüfus defterlerinin "çiftçi" olarak kaydettiği hanelerin adeta bir yansıması olarak temettuat kayıtlarına yansımış tüm sülalelerin zirai maksatlı taşınmazlarının bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede köyde 472 dönüm mevrû'(sulak), 505 dönüm ise gayrimevrû'(kırac) arazi olmak üzere toplam 977 dönümlük sahada tarımsal faaliyetin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Köydeki hane sayısı esas alındığında bu araziden sulu tarıma elverişli olanın hane başına ortalama 15,2 dönüm; susuz tarım

¹⁴⁶ NFSd.2248

¹⁴⁷ NFSd.2249

¹⁴⁸ NFSd.2250

¹⁴⁹ NFSd.2251

¹⁵⁰ NFS.d.02137 (1246/1830); NFS.d.02248 (1247/1831); NFS.d.07251 (1246/1831); NFS.d.07252 (1246/1831)

¹⁵¹ Hasan Efendi bin-i Osman köy imamı; İlyas Bey oğlu Ali Hasan bin Ali, Muhtar-ı evvel, Kocabey oğlu Osman bin Bekir ise muhtar-ı sani'dir; NFS.d.02249, (T. 1256: M.1840/41), s.25; "Amasya Sancağında kaın Varay Kazâsında bulunan İslâm misafir nüfus defteridir, Sene.1266", defterde köyün muhtarı Celeb Oğlu Osman bin Hüseyin'dir. Aynı yıl nüfus defterinde köyün imamının olmadığı anlaşılmaktadır; NFS.d.02251 (1262/1846). NFS.d.02251 (1262/1846)

¹⁵² NFS.d.02251, 29. Z. 1266 (5 Kasım 1850), s.4,5.

¹⁵³ Çiçek Dağından gelmiş, sene:64

¹⁵⁴ D.CRD.d.40727, T.-, s.13.

¹⁵⁵ M. Zeki Pakalın, "Temettü' Vergisi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul, 1993, s.453.

¹⁵⁶ Nuri Adıyke, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM*, S. 11, Ankara, 2000, s.769-771; Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, C. LIX, S.225, Ankara, 1995, s.10.

¹⁵⁷ "Karye-i Aştakul der-kazâ-i Varay", ML.VRD.TMT.d.14891, s.1; "Sivas Eyaleti Mülhakâtından Amasya Sancağı Kâim-makâmı dâhilinde kaın Varay Kazâsına tâbi' Aştakul Karyesi ahâlilerinin Emlâk ve Arazi ve Temettuatlarını Mübeyyin Defterdir", ML.VRD.TMT.d.14891, s.2.

yapılan, kurak arazide ise bu oranın yaklaşık 16,2 dönüm olduğu söylenebilir. Arpa, buğday tarımının yaygın olduğu bu arazilerden başka 55 dönüm bağ ve 9,5 dönümlük bostan sahasının bulunduğu görülmektedir. Tarımsal faaliyetleri takiben tüm Orta Anadolu kırsalında benzer şekilde diğer önemli işgalin ise hayvancılık olduğu söylenebilir. Bu çerçevede 12 baş sağman camus, 8 camuş öküzü, 24 koşu öküzü, 53 sağman inek, 11 sağman koyun, 189 sağman keçi, 20 boz keçi, 45 buzağı, 14 kuzu, 167 oğlak, 12 malak tespiti yapılmıştır.¹⁵⁸ Bu rakamlardan Koşu öküzü, camuş öküzü gibi köyde hayat işgaline dayalı olarak bulundurulması zaruri olanları olduğu gibi sağman inek, sağman camuş gibi süt ve süt ürünlerini tedarike dayalı hayvanlar da vardır. Nihayet ticaret maksadıyla, havalideki et ihtiyacını karşılamak için, keçi, koyun, oğlak ve kuzu yetiştiriciliği de görülmektedir. Temettuat kayıtlarında ayrıca XVI. yüzyıldan itibaren varlığı bilinen Hacı Nevruz Vakfına dair hisseler de rastlanılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla köydeki hanelerden olan “*Tekkenişin Hüseyin Kahya*”, ve “*Dede Oğlu Memiş Kahya*” 45'er akçelik cihete maliktir.¹⁵⁹ Ayrıca “*Danacı oğlu Ahmed Efendi*” ve “*Acı Sirke Oğlu Yusuf*” köyün ticaretle işgal olan iki hanesi olarak ön plana çıkmaktadır. Şüphesiz Aştakul reayasının tek işgalleri çiftçilik ve hayvancılık faaliyetleri değildi. Bu iki temel uğraşın yanı sıra ayrıca ticaret ile de uğraştıkları anlaşılmaktadır. “*Kel Osman oğlu Memiş*” ve “*Arab Oğlu Ahmed*” ise köyde hizmetkârlık vazifesi yürüten haneler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu hanelerin bu vazifeyi kime, ne şekilde yaptıklarına dair bilgi defterde yoktur. Köyden bazı reaya veya o dönemde işlek olması muhtemel tekkeye yapmış oldukları düşünülebilir.¹⁶⁰ Son olarak dönem itibarıyla sanayi müessesesi sayılabilecek olan değirmenlere bakıldığında Aştakul'da temettü kaydının oluşturulduğu yıl “*Dede Oğlu Hasan*”a ait olan tek değirmenin bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁶¹

Tablo V: Temettuat Kayıtlarında Aştakul (Hane, Temettü' ve Vergi miktarı)

Sıra	Defter	Tarih	Köy	Hane	Vergi	Temettuat
1	ML.VRD.TMTd.14890	1261/1845	Karaşar	10	2420	5449
2	ML.VRD.TMTd.14885		Kerbansaray-1 Sağır	4	1185	5306
3	ML.VRD.TMTd.14889		Kerbansaray-1 Kebir	42	8295	25724
4	ML.VRD.TMTd.14880		Çay	38	7150	32204,5
5	ML.VRD.TMTd.14876		Pamuklu	5	1090	3737
6	ML.VRD.TMTd.14878		Orta	77	16960	37860
7	ML.VRD.TMT.d.14891		Aştakul	31	7710	24372
Toplam				207	44810	134652,5

Tablo V, XV. ve XVI. yüzyılda Aştakul'a bağlı köylerin temettuat ve vergi miktarlarını içermektedir. Köyler arasında İncesu köyünün temettuat defterine tesadüf edilememiştir. Bunun haricinde tabloda yer alan köylere bakıldığında Aştakul'un Ortaköy, Çay ve Kervansaray-1 sağır köylerinden sonra rakamsal değerle bakımından dördüncü sırada yer aldığı söylenebilir. Bu durum dönem itibarıyla söz konusu köylerin nispeten Aştakul'dan farklılaştıklarının bir işaretidir. Bu farklılık hane sayısı, yetiştirilen hayvan, ekim sahası, ürün çeşitliliği ve ticarî faaliyetlerdeki yaygınlık ile açıklanabilir. Haliyle XIX. yüzyılda sayılan başlıklar bağlamında Aştakul, bir zamanlar idari merkezi olduğu köylerin gerisinde kalmıştır. Ancak Aştakul yine de kendi içinde malî bakımdan etin kişi, kişileri çıkarmayı başarabilmiştir. Nitekim Amasya bölgesinde emlak zenginlerinin isimlerinin yer aldığı bir defterde, Aştakul köyünden “*Koca Bekir oğlu Mustafa Ağa*” ve “*Mustafa Kahya oğlu Ömer Ağa*”nın

¹⁵⁸ ML.VRD.TMTd.14891, s.2-11.

¹⁵⁹ “Hacı Nevruz Vakfından evlâdiyyet ciheti üzere...”, ML.VRD.TMTd.14891, s.2.

¹⁶⁰ ML.VRD.TMTd.14891, s.5,8.

¹⁶¹ ML.VRD.TMTd.14891, s.7.

isimlerine tesadüf edilmektedir.¹⁶² Fakat bu hanelerin bile dönem şartları bağlamında Aştakul'un Ortaköy ve Çayköy gibi başka mekân ve sahaların gelişimini tetikleyen gelişmeleri engelleyemedikleri de açıktır.

4. XX. Yüzyıl'da Aştakul

Salnamelerde¹⁶³ Mecitözü kazasının Varay Nahiyesi başta olmak üzere Karahacip ve Ortaköy nahiyesine bağlı köylerinden olan Aştakul, idarî olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ortaköy nahiyesi içerisinde yer alır.¹⁶⁴ 1935 yılı nüfus sayımında Çorum ili, Mecitözü kazası, Ortaköy nahiyesine bağlı bir köy olan Aştakul'un nüfusu 801'dir.¹⁶⁵ 1940 nüfus sayımında ise Ortaköy nahiyesine bağlı olarak 372 erkek ve 465 kadın olmak üzere toplam 837 kişilik bir nüfusu bulunmaktadır.¹⁶⁶ Bu dönemde Aştakul, Ortaköy kadar olmasa da, XIX. yüzyılda Milli ve Kavilli aşiretlerinin oluşturduğu bazı köyler ile XV. yüzyıldan itibaren var olan köylerin "pazar ve değişim" merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Çorum milletvekili Ahmet Başbüyük'ün Meclis kayıtlarına geçmiş bazı ifadeleri 1950'li yılların Aştakul'u hakkında bilgiler verir. Nitekim bu dönemde idarî olarak Mecitözü'ne bağlı olduğu görülen Aştakul, 1953 yılında yaşamış olduğu susuzluk¹⁶⁷ ve Doğla köyü ile aralarındaki sınır kavgasından kaynaklı "kan gütme" olaylarıyla karşımıza çıkar. Özellikle Doğla köyü ile olan anlaşmazlık nedeniyle Aştakul halkının bağlarındaki üzümeleri başka köylerden ücretli işçiler getirerek daha koruk, ham iken toplattıkları anlaşılmaktadır. Nihayet Mecitözü'ne bağlı Fındıklı, Göpsen, Kızılhamza ve Mollahasan gibi köylerin idarî olarak Alaca'ya bağlandığına dair Resmi Gazete ilanı¹⁶⁸ ile son olarak Çorum İli Ortaköy İlçesinde Aştavul köyünde 1580 sayılı kanunun 7469 sayılı kanunun değişik yedinci maddesi uyarında "Aştavul" isimli bir belediyenin kurulmasını içeren karar izlemiştir.¹⁶⁹ Günümüzde 13 köyü bulunan Ortaköy'ün 3 belediyesinden¹⁷⁰ biri olarak Aştakul, Alandağı ve Karadağ eteklerindeki köylerin Cumartesi günleri "pazar ve değişim" merkezi vazifesini olabildiğince ifa etmektedir.

¹⁶² Mustafa Ağa'nın 20 parça toplam 132 kıt'a ve 48.750 kıymetli; Ömer Ağa'nın 14 parça 71 kıt'a ve 28.125 kıymetli emlakı vardır, Y.PRK.UM.3/38, T.2 Eylül 96 (14 Eylül 1880)

¹⁶³ Bu çerçevede bakılan Sivas Vilâyet Salnâmeleri 1 Nolu Sivas Vilâyet Salnâmesi (1287/1870), s.93; 2 Nolu SVS. (1288/1871), s.71; 3 Nolu SVS. (1289/1872), s.72; 5 Nolu SVS. (1292/1875), s.81; 8 Nolu SVS (1298/1881), s.118; 10 Nolu SVS. (1300/1883), s.112; 11 Nolu SVS. (1300/1884), s.116; 12 Nolu SVS (1302/1885), s.401; 13 Nolu SVS. (1304/1887), s.108; 14 Nolu SVS.)1306/1889), s.175; 15 Nolu SVS. (1308/1891), s.169; 16 Nolu SVS. (1321/1903), 17 Nolu SVS. (1325/1907), s.132.

¹⁶⁴ "Mecitözü Merkez Nahiyesi, köy adedi: 72, Ortaköy Nahiyesi, köy adedi: 20; Cemilbey Nahiyesi, köy adedi:39", *Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimiz'in Adları*, İstanbul, 1928, s.566.

¹⁶⁵ Bu sayımda Aştavul olarak yer almaktadır., Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Kati ve Mufassal Neticeler, 20 İlk Teşrin 1935, C.53, Hüsnü Biat Basımevi, İstanbul, 1937, s.31

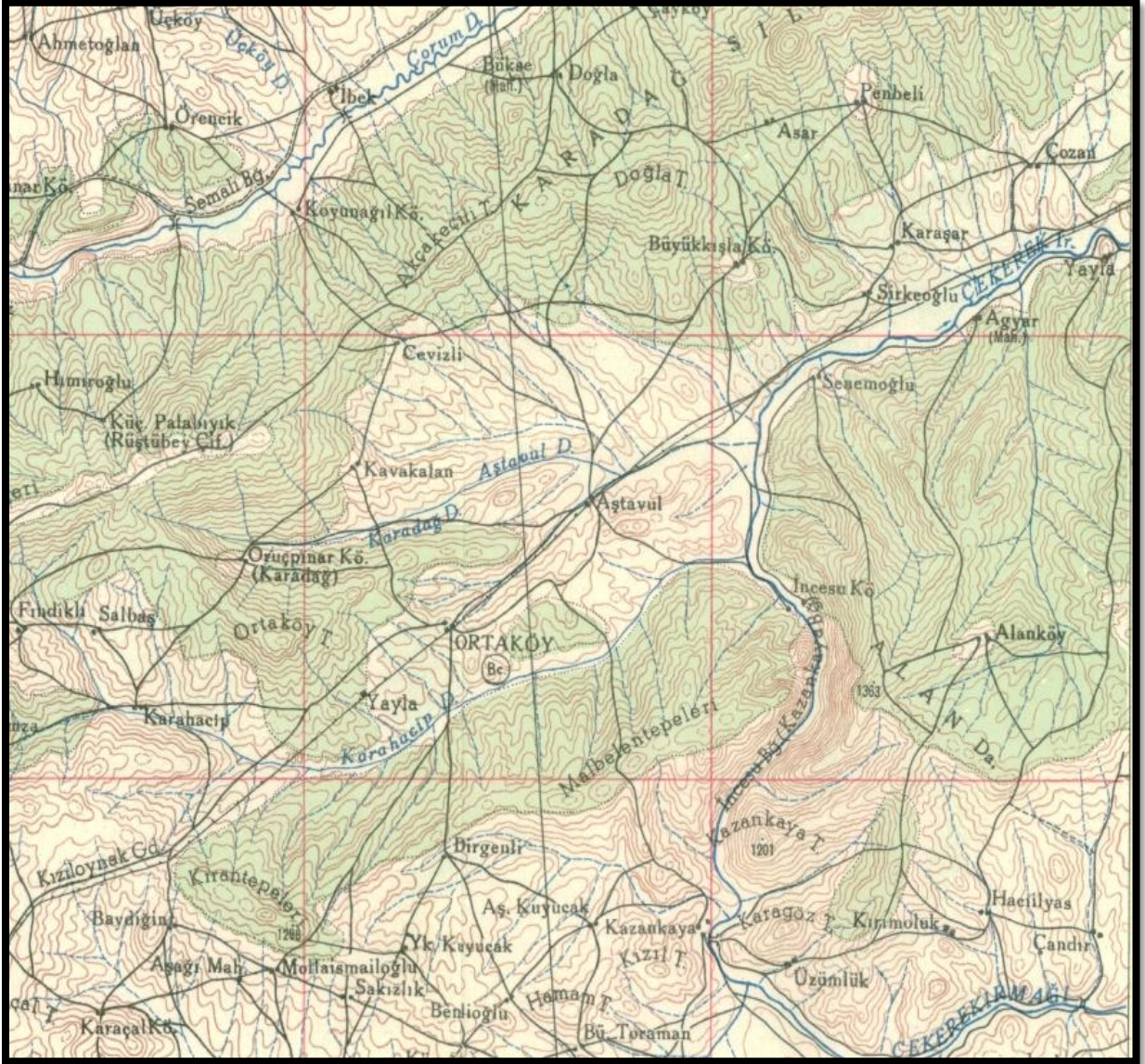
¹⁶⁶ Nahiyenin toplam nüfusu bu tarihte 2.750 erkek ve 3.136 kadın olmak üzere toplam 5.886'dır. Bu sayımda da Aştavul olarak yer almaktadır., Genel Nüfus Sayımı: Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarile Nüfus ve Yüzey Ölçü, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 20 İlkteşrin 1940, s.180

¹⁶⁷ B:29,19.01.1953,O:1,s.291,<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c019/b029/tbmm090190290291.pdf> (Erişim Tarihi: 15.03.2022)

¹⁶⁸ 27 Haziran 1957 tarih ve 9644 sayılı Resmi Gazete, s.17449

¹⁶⁹ 5 Aralık 1989 tarihli ve 20363 sayılı Resmi Gazete, (Tarih: 29 Kasım 1989, Karar:89/36352)

¹⁷⁰ "Asar, Büyükkışla, Cevizli, Esentepe, Fındıklı, İncesu, Kavakalan, Kızılhamza, Oruçpınar, Salbaş, Senemoğlu, Yaylacık, Yukarıkuyucak", *Türkiye Mülki İdare Bölümleri Belediyeler Köyler*, 2002, s.179.

Harita: Harita Genel Müdürlüğünün 1946 yılı Yozgat (Çorum-Osmancık) Bölgesi ¹⁷¹

Sonuç

Kaza veya sancak temalı çalışmalardan farklı olarak Anadolu'nun adeta unutulmuş iskân mahallerinden biri, yazılı kaynağın el verdiği ölçüde uzun erimli bir çalışmaya konu olabilir mi? Bu soru üzerinde yürütülmüş çalışmada; genellikle benzer başlıklı sorunsal dahilinde karşılaştırmalı bir metotla ele alınmış çalışmaların geri planda bıraktığı bölgelerin tarihsel derinliği ve zenginliğine nüfuz etmenin mümkün olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu vesileyle XV. ve XVI. yüzyıllarda imparatorluğun büyüyen, genişleyen malî, idarî ve askerî yapısına bağlı olarak etrafına aldığı köylerin nahiyesi, XVII. ve XVIII. yüzyılların çalkantılı ve sancılı şartlarında bu vasfını yitirerek sıradan bir

¹⁷¹ Arşivindeki bu haritayı benimle paylaşan DTCF. Emektar Hocalarından çok kıymetli Prof. Dr. Mesut Elibüyük Hocam'a teşekkürü borç bilirim.

köy'e dönüşmüş nihayet XIX. yüzyılda ise iskân politikaları ve ufak çaplı iç göç hareketliliğinin neticesinde günümüzdeki konumuna erişen bir Aştakul resmi elde edilmiştir.

Her ne kadar kesin kuruluş tarihi ve şeklini bilmesek de tarihsel olarak XIII. yüzyıla kadar izleri sürülen Aştakul'da Osmanlı idaresinin XV. yüzyılın sonlarına doğru kurulduğu anlaşılmaktadır. Aştakul XVI. yüzyılda ise yaşanan siyasî, sosyal ve özellikle de iklimsel gelişmelerin etkisiyle Çekerek ırmağının yol aldığı Zile, Kızılkünbed, Varay, Hüseyinabâd ve Mecidözü kazaları sınırlarını şekillendirdiği Karadağ ve Alandağ arasındaki hafif engebeli sahada iskân olmuş köylerin idarî merkezi olma hüviyetini kazanmıştır. Başta Aştakul olmak üzere nahiyedeki diğer tüm köylerin XVI. yüzyılda yaşanan nüfus artışıyla birlikte nüfus-toprak dengesindeki bozulmadan etkilendiği görülmektedir. Bu yönüyle imparatorluğun geneli için kabul görülen bir durumun Aştakul özelinde de teyit edildiği söylenebilir. Nihayet Aştakul'da toplumsal ve ekonomik bağlamda bir devamlılığın da olduğu anlaşılmaktadır. Malikâne-divânî sistemi ile başlayan bölgedeki ilk malî yapılanma devamında tımarların taksimine dönüşmüştür. Ardından zamanla tımarların revaç görmemesi üzerine malikâne hisselerinin vakfa dönüşmesi süreci ortaya çıkmıştır. Başta köye yakın tekke olmak üzere nahiyedeki bazı sosyo-iktisadî yapılara da belli miktarda vergi ayrılmıştır. Tüm bunlar aslında bir bakıma XV.-XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluk nizamında malî, askerî ve sosyo-kültürel değişimin mikro bir örneklemedeki yansıması olarak görülebilir.

İki dağ silsilesi arasında nispeten düzlük bir sahada bulunması nedeniyle Aştakul, belgelerinin dilinden de anlaşıldığı üzere Celalî hışımıyla adeta yıkıma uğramıştır. Nitekim XVII. yüzyılda XVI. yüzyıldaki konumunun çok çok uzağında önce Geldiklan sonraları ise Varay kazalarına bağlı bir köy halini almıştır. Başbozuk levent taifesinin Aştakul ve havalisindeki yerleşik reayayı yer yer güç durumda bıraktığı anlaşılmıştır. Fakat buna rağmen özellikle tımar yoklama ve ruznamçe kayıtlarındaki rastlantı Aştakul'un iskân kararlılığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarında etkili kargaşa nedeniyle idarî bakımdan küçülmesi ve başkaca kazalara bağlanmış olmasına rağmen Aştakul'un bir iskân mahalli olma vasfını yitirmediği söylenebilir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Aştakul, bölgede iskân olmuş Milli ve Kavilli aşiretlerinin adeta etrafında kümelenildiği bir merkez olarak tekrar belirmiştir. Dolayısıyla ilk dönem kaynaklarında nahiyeye, kaza olarak gördüğümüz ve XVII. yüzyılda köye dönüşen Aştakul'un XVIII. yüzyılda idarî olarak tekrar eski hüviyetine kavuşmasına imkân verecek kimi gelişmeler ortaya çıkmıştır. Ancak değişen dönem şartları ve dünya gereklerinin sonucu olarak bu dönüşüm yaşanmamıştır. Bölgedeki iskân faaliyetleri bile doğusunda nispeten işlek yollar üzerinde bulunan Çay ve batısında tarihsel olarak çok daha eski bir yerleşim tecrübesine sahip Ortaköy, XIX. yüzyılda Aştakul'un idarî olarak canlı bir iskân mahalline dönüşmesine imkân vermemiştir. Öyle ki gerek nüfus ve gerekse iktisadî faaliyetler bakımından Ortaköy giderek merkez halini almaya başlamıştır. Ancak Aştakul'un yirminci yüzyılın sonlarına doğru belediye olma vasfını kazanması, tarihsel olarak sahip olduğu idarî hüviyetini tam olarak kaybetmediğinin bir işareti olarak görülebilir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA.)

Ali Emiri Mehmed 4 (AE.SMMD.IV.)

nr.44/04973.

Ali Emiri Mustafa 2 (AE.SMST.II.)

nr.23/02256, 88/9537, 95/10327.

Ali Emiri Mustafa 3 (AE.SMST.III.)

nr.58/04275, 284/22805.

Ali Emiri Selim 3 (AE.SSLM.III)

nr.176/10519.

Amasya Şer'iyeye Sicil Defteri (MŞH.ŞSCd.)

nr.395, 433, 404.

Bâb-ı Âsafî Divan (Beylikçi) Kalemî Mühimme Defterleri (A.DVN.MHMD.)

nr.112, hüküm no:11, 40, 590, 630, 664.

Bâb-ı Defteri Cizye Odası Defteri (D.CRDD.)

nr.40727.

Bâb-ı Defteri Mevkûfât Kalemî Evrakı (D.MKF.)

nr.76/118, 85/32.

Defterhâne Tımar Zeâmet (Ruznamçe) Defterleri (DEF.RZd.)

nr.6, 14, 15, 75, 83, 85, 95, 115, 128, 194, 202, 1054, 1078, 1224.

Evkâf Defterleri (EVd.)

nr.1465.

İbnülemin askeriyye (IE.AS.)

nr.16/1545.

Kamil Kepeci Defter (KKd.)

nr.319.

Maliye Nezâreti Vâridât Temettuât Defterleri (ML.VRD.TMTd.)

nr.14876, 14878, 14880, 14885, 14889, 14890, 14891.

Maliyeden Müdevver Defterler (MADd.)

nr.2991, 2993, 3148, 3822, 3825, 3970.

Maliyeden Müdevver Defterler (MADd.)

nr.91, 142.

Nüfus Defterleri (NFS.d.)

nr.2137, 2248, 2249, 2250, 2251, 7251, 7252.

Tapu Tahrir Defterleri (BOA.TTd.)

nr.2, 15, 19, 85, 95, 98, 387, 394, 776, 780, 843, 852.

Yıldız Perakende, Umum Vilayetler (Y.PRK.UM.)

nr.3/38.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi (TKG.KK.)

Tapu Tahrir Defterleri (TKG.KK.TTd.)

nr.15, 220, 388, 436, 437.

Ruznamçe Defterleri (TKG.KK.TTd.)

nr.793, 798, 836, 914, 969, 1014, 1041, 1123, 1155, 1202, 1213, 1216, 1226, 1250, 1258, 1268, 1276, 1289, 1304, 1311, 1332, 1340, 1343, 1362, 1379, 1386, 1446, 1890, 1956.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi (VGM.)

Vakıf Arşivi Hurufat Defterleri (VGMA.Hrf.d.)

nr.533-8, 1061-32, 34, 35; 1069-9; 1071-41, 1140-14.

Vakıf Defterleri (VGMd.)

nr.581,I-II, 640, 2552.

Sivas Vilâyet Salnâmesi

nr.1, 2, 3, 5, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17.

Resmi Gazete

5 Aralık 1989 tarihli ve 20363 sayılı.

27 Haziran 1957 tarih ve 9644 sayılı.

Kitap ve Makaleler

Abdi-zâde, Hüseyin Hüsameddin, (1986), *Amasya Tarihi C.I*, (Sad. A. Yılmaz - M. Akkuş), Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, No:1, Ankara.

Abdi-zâde, Hüseyin Hüsameddin, (2007), *Amasya Tarihi, C.IV, Zeyl*, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

Açikel, Ali, (2016), “Rum Eyaleti Evlatlık Vakıflarından Bir Örnek: Abdülvehhab Oğulları Evlatlık Vakfı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.XI, S.II, ss.1-25.

Adıyeke, Nuri, (2000), “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 11, Ankara, ss.769-771.

Afyoncu, Erhan, (2003), “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, S.I, ss.267-286.

Akbal, Fazıla, (1961), “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu’nda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Bellekten*, C.15, S.60, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.617-628.

Akdağ, Mustafa, (1974), *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, C.I, 1243-1453, İstanbul: Cem Yayınları.

- Altı Aziz, (2019), “Nüfus Defterlerine Göre Pirevi (Hacı Bektaş Veli Tekkesi) 1830-1846”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.90, ss.77-98.
- Barkan, Ömer Lütfi,(1940-41) “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.II, S.I, İstanbul, ss.20-59.
- Barkey, Karen, (1999), *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*,(çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Baykara, Tuncer, (2001), *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Bayram, Mikâil, (2005), “Danişmend Oğulları’nın Dinî ve Millî Siyaseti”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.131, ss.131-147.
- Behar, Cem, (2011), “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, (ed. İnalçık-Pamuk), Ankara: TÜİK (DİE) Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, ss. 61-73.
- Bilgi, Nejdet, (1999-2000), “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, *Türk Yurdu 700. Yılında Osmanlı*, C.19-20, S.148-149, ss.118-122.
- Braudel, Fernand, (1993), *II. Filipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C.I, (çev. M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge Yayınları.
- Cin, Halil, (1978), *Osmanlı Torak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çağatay, Neşet, (1947), “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.V, S.V, Ankara, ss.483-511.
- Darling, Linda T, (2019), *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, (çev. Adnan Tonguç), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Demirci, Süleyman, (2006), “Demography and History: The Value of the Avarızhane Registers for Demographic Research, A Case Study of the Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri and Niğde, 1620-1700”, *Turcica*, 38, ss.181-211.
- Dyos, H. Jim, (1971), “Agenda for Urban Historians”, *The Study of Urban History*, (ed. H.J. Dyos), London: E.Arnold.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (2020), C.I , (çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Elibüyük, Mesut, (1990), “Türkiye’nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak: Mufassal Defterler”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.II, ss.10-42.
- Emecen, Feridun, (1981-82), “Kayacık Kazâsının Avârız Defteri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, İstanbul, ss.158-163.
- Erder, Leila, (1975), “The Measurement of Pre-Industrial Pupulation Changes: The Ottoman Empire from the 15th to the 17th Century” *Middle Eastern Studies*, XI, II, ss.283-300.
- Farohqi, Suraiya, (1975), “XVI-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu’nun Şeyh Aileleri”, *Türk İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar*, 08-10 Haziran 1973, (ed. O. Okyar), Ankara, ss.197-227.
- Farohqi, Suraiya, (2004), “Krizler ve Değişim: 1590-1699”, (ed. İnalçık-Quataert), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.II, İstanbul, ss.543-757.
- Farohqi, Suraiya, (2011), *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, (çev. N. Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Farohqi Suraiya ile Türk Şehir Tarihi Üzerine”, (2005), (hz. Ç. Çakır – vd), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, C.III, S.VI, ss.437-456.

- Genel Nüfus Sayımı, (1937), *Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Kati ve Mufassal Neticeler*, 20 İlk Teşrin 1935, C.53, İstanbul: Hüsnü Biat Basımevi,
- Genel Nüfus Sayımı, (1940), *Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarile Nüfus ve Yüzey Ölçü*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü.
- Gökçe, Turan, (2005), “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından ‘Mufassal-İcmâl’ Avârız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülçine Kazâsı Örnekleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XX, S. I, ss.79-112.
- Gösterir, İbrahim, (2015), *Örnekli-Tanlı Çorum Ağzı Sözlüğü*, Genişletilmiş Gözden Geçirilmiş Üçüncü Baskı, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gürbüz, Adnan, (1990), “1576 Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rûm’a Göre Amasya Sancağı’nda Haremeyn’e Yapılan Vakıflar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.5, ss.253-262.
- Gürbüz, Adnan, (1993), *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Gümüşçü, Osman, (2016) “Osmanlı Avarız Tahrirlerinin Güvenirliği Üzerine”, *INOCTE, 2016, Uluslararası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Kongresi*, Saraybosna, ss.443-468.
- Güneş, Hüseyin, (2017), *Lale Devrinde Amasya*, Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Gündüz, Tufan, (2014), *İlişkiler, Oruç Bey Bayat-İranlı Don Juan*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya, Kayseri, Şam, Urfa, Maraş, Sivas vd.*, (2012), C.III, I. Kitap, (haz. S.A. Kahraman - Y. Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Howerd, Douglas, (1986), “The BBA Ruznâmçe Tasnifi: A New Resource fort he Ottoman Timar System”, *Turkish Studies Association Bulletin*, C.X, S.I, Indiana, ss.11-18.
- Darkot, Besim, (1940), “Amasya”, *İA. C.I*, İstanbul: MEB. Yayınları, ss.392-396,
- Karal, Enver Ziya, (1994), *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Kaya, Aysel, (2021), *Almanca Seyahatnamelerde Osmanlı Şehirleri 1850-1912*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuru, Mehmet, (2019), “A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia”, *Seeds of Power, Explorations in Ottoman Enviromental History*, (Edt. O. İnal and Y. Köse), UK: The White Horse Press.
- Kütükoğlu, Mübahat, (1995), “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Bellekten*, C. LIX, S.225, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.395-412.
- Kreutel, Richard F. (1997), *Haniwaldanus Anonimi’ne Göre Sultan Bayezid-i Velî (1481-1512)*, çev. N. Öztürk, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları.
- Mcgowan, Bruce W, (1981), “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.1327-1331.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (1991), “Baba İlyas” *DİA*, C.IV, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.368.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (1991), “Baba İshak” *DİA*, C.IV, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.369.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (2011), *Babaîler İsyanı, Aleviliğin tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Orhonlu, Cengiz, (1981), “Şehir Mimarları” *Osmanlı Araştırmaları*, S.II, İstanbul, ss.1-30.
- Öz, Mehmet, (1999), “Bozok Sancağında İskân ve Nüfus (1539-1642)”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.787-794.

- Öz, Mehmet, (1999), *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öz, Mehmet, (1991), “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXII, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, ss.430-438.
- Öz, Mehmet, (2006), “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi’nde Malikâne Divânî Sistemi”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ss.347-351.
- Öz, Mehmet, (1997), “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVII, İstanbul, ss.77-90
- Özcan, Koray, (2006), “Anadolu’da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmesi: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları (ve Evrimi)”, *Bilig*, S.36, ss.201-226.
- Özdemir, Rifat, (1993), "Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, C.IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.1581-1614.
- Özel, Oktay, (1999), “17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tahriri için Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.735-743.
- Özel, Oktay, (2001), “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik* (ed. Halil İncelik - Şevket Pamuk), Ankara: TÜİK (DİE) Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, ss.35-50.
- Özel, Oktay, (2006), “The Transformation of Provincial Administration in Anatolia: Observation on Amasya From 15 th to 17 th Centuries”, *The Ottoman Empire Myths, Realities and “Black Holes”*, (ed. E. Kermeli and O Özel), İstanbul: The İsis Press, ss.51-73.
- Özel, Oktay, (2016), *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia, Amasya 1576-1643*, Boston, Leiden: Brill.
- Özünü Erdoğan, Emine, (2006), “Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.19, Ankara, ss.175-188.
- Özünü Erdoğan, Emine, (2009), “Tımar Tevcihâtı ile Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.21, Ankara, ss.81-93.
- Pakalın, M. Zeki, (1993), "Temettü' Vergisi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul: MEB. Yayınları.
- Russel, Joiah C, (1960), “Late Medieval Balkan and Asia Minor Population”, *JESHO*, III, ss.265-274.
- Sahillioğlu, Halil, (1991) “Bâd-ı Hevâ”, *DİA*. C.4, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ss.416-418.
- Solmaz, Sefer, (2002), “Danişmend Gazi’nin Anadolu’ya Gelişi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, Konya, ss.229-249.
- Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimiz’in Adları*, (1928), İstanbul: Hilal Matbaası.
- Süel, Aygül - SÜEL Mustafa, (2019), “Bir Hitit Şehrinin Keşfi: Ortaköy-Şapınuva İdentifikasyonu (Özdeşleşmesi)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Dergisi*, Anadolu, Ek Dizi III, Ankara, ss.297-315.
- Sümer, Faruk, (1976), *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: Güven Matbaası.

Şer'iyeye Sicilleri, (1988), *Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Tekeli, İlhan, (2011), *Anadolu'da Yerleşme Sistemleri ve Yerleşme Tarihi Yazıları (İlhan Tekeli Toplu Eserler-18)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin, (1971), "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I.", *Türkiyat Mecmuası*, C.16, ss.133-162.

Tuna, Numan, (1994), "Kent Tarihleri ve Arkeolojik Kaynaklar", *Kent Tarihçiliği, Kent tarihleri Atölyesi*, 5-6 Mart 1994, İstanbul: Toplu Konut İdaresi Tarih Vakfı Yayınları, ss.141-143.

Turan, Osman, (2014), *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Turan, Osman, (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat.

Türkiye Mülki İdare Bölümleri Belediyeler Köyler, (2002), Ankara: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü.

İnternet

http://corumortakoy.blogspot.com/p/blog-page_66.html.

<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/87799,1310-corum-ili-ortakoy-ilcesi-asdagul-beldesi-bahceli-.pdf?0>

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c019/b029/tbmm090190290291.pdf>.

Ekler

Tablo-I
Nüfus ve Temettuat Kayıtların Aştakul Haneleri

Sıra	Lakâb	NSFd.2137-1830	NSFd.7251-1831	NSFd.7252-1831	NSFd.2248-1831	NSFd.2249-1840	NSFd.2250-1843	NSFd.2251-1846	NSFd.2252-1850	ML.VRD.TMT.d.1 4891-1845
1	Ömer Ağa Oğlu	+	+	+	+					
2	Deli İbrahim Oğlu	+	+	+	+					
3	Koca Bekir Oğlu	+	+	+	+					
4	İnce Sulu Sarı Mustafa Oğlu	+	+	+	+					
5	Celeb Oğlu	+	+	+	+	+	+	+		+
6	Kel Mehmet Oğlu	+	+	+	+					
7	Zobu İsmail Oğlu	+	+	+	+	+	+			
8	Danacı Oğlu	+	+	+	+	+	+	+		+
9	Kara Mehmet Oğlu	+	+	+	+	+	+	+		+
10	Kel Osman Oğlu	+	+	+	+	+	+	+		+
11	Kara Hüseyin Oğlu	+	+	+	+	+	+	+		
12	Memiş Oğlu	+	+	+	+					
13	Pala/Yema Oğlu	+			+	+	+	+		+
14	Kör Hasan Oğlu	+	+	+				+		
15	Gök Hasan Oğlu	+	+	+	+	+	+			
16	Aliyaz Oğlu	+	+	+	+	+	+	+		+
17	Kebir Oğlu		+	+	+					
18	Molla Yusuf Oğlu	+	+	+	+					
19	Bozoklu Köse Oğlu	+	+	+	+	+	+			
20	Köse Oğlu		+	+	+	+	+	+		+
21	Adil Oğlu	+								
22	Kara Böcek Oğlu	+	+	+	+			+		
23	Kör Veli Oğlu	+	+	+	+	+	+	+		

Kuzey Orta Anadolu İskân Tarihinden Bir Kesit: Nahiyyeden Köye Aştakul

24	Çakal Oğlu	+	+			+	+	+		
25	Dede Oğlu	+	+	+	+	+	+	+		+
26	Böğrü Ömer Oğlu	+	+	+	+	+	+	+		+
27	Kör Yusuf Oğlu	+	+	+	+					
28	Kel Ali Oğlu	+	+	+	+					
29	Süleyman Oğlu	+	+	+	+	+	+			+
30	Civan Oğlu	+	+	+	+	+	+	+		+
31	Bal Oğlu	+	+	+						
32	Bilal Oğlu		+	+	+					
33	Arab Oğlu		+	+	+	+	+	+		+
34	Çetin Oğlu			+	+					
35	Ömer Ağa'nın Oğlu		+	+	+					
36	İlyas Bey Oğlu					+		+		
37	Koca Bey Oğlu					+	+	+		+
38	Tekkenişin Ali Oğlu					+	+			
39	Tekkenişin Oğlu					+	+	+		+
40	Kel Mahmut Oğlu					+	+			
41	Hızır Oğlu					+	+	+		
42	Kaba Halil Oğlu					+	+			
43	Acı Sirke Oğlu					+	+			+
44	Çolak İbiş Oğlu					+	+	+		
45	Kalleş Ali Oğlu					+	+			
46	Bölük Başı Oğlu					+	+			+
47	Kıvrak/Kurak Oğlu							+		
48	Ahmet Köle Oğlu							+		
49	Kel Hüseyin Oğlu							+		
50	Deli Halil Oğlu								+	
51	Kılavuz Oğlu								+	
52	Sarı'nın Oğlu									+
53	Kara Yusuf Oğlu									+
54	Ata'nın Oğlu									+